

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

İSMAYILOV CAVİD MUSA OĞLU

**“Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın təmin olunmasında xarici
iqtisadi amillərin rolu”**

İstiqamət: İİM 010 000 İqtisadiyyat

İxtisas: İİM 010 001 Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

MAGİSTRLIK DİSSERTASIYASI

Elmi rəhbər: i.e.d.,prof.İ.A.Kərimli

Kafedra müdiri: i.e.d., prof.Ş.H.Hacıyev

Magistr proqramının rəhbəri: i.e.n.,dos.M.Cəmilov

BAKİ-2015

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisad elmi tarixində müxtəlif elmi nəzəriyyələr mövcud olmuşdur. Bu iqtisadi nəzəriyyələrin hər birində iqtisadiyyatın öyrənilməsi çox vacib olan bir sıra sahələri öz əksini tapmışdır. İqtisadiyyat bütövlükdə cəmiyyətin, ayrılıqda isə insanın normal həyat fəaliyyəti üçün lazım maddi nemətləri yaradan hələdici sahədir. Yəni insanların birgə və fərdi fəaliyyətinin elə sahəsidir ki, orada yaşayışın zəruri şərtləri yaradılır və istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyat beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılıqda olan,ayrı-ayrı ölkələrin inzibati sərhədləri üzrə, təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji fərqlərə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemidir. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı ümumdünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir.

Hər bir xalq içərisində yaşayıb işlədiyi milli iqtisadiyyatın məzmununu, mahiyyətini, xarakterik cəhətlərini, inkişaf qanunauyğunluqlarını dərindən bilməlidir ki, onun formalaşması prosesində fəal iştirak edə bilsin. Bunun üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyat haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Milli iqtisadiyyat müəyyən xalqa, millətə məxsus olub onun mənafeələrini ifadə edən, həddləri dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münabətlər sistemi, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial-iqtisadi orqanizmdir. Lakin o, öz mahiyyətinə görə sırf milli ola bilməz və başqa ölkələrdə artıq mövcud olan iqtisadi sistemlərdən birinin modelinə uyğun olmaqla yanaşı özünün spesifikliyi və milli dəyərləri ilə fərqlənir.

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatı hər şeydən əvvəl qarşısında duraniki başlıca problemi: əhəlinin mallara və xidmətlərə tələbatı ilə həmin tələbatı ödəmək üçün istehsal resursları arasındakı uyğunsuzluğu həll etməlidir.

Ölkənin milli iqtisadiyyatı da əhəlinin mallara və xidmətlərə tələbatı ilə həmçinin tələbatın ödənilməsində iştirak edən milli istehsal resurslarıarasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmalıdır. Milli istehsal resursları dedikdə isə ölkə daxilində və xaricində yalnız dövlətə, milli sahibkara məxsus istehsal amillərinin məcmusu başa düşülür. Milli istehsal resursları ilə ölkədə daxili milli məhsul yaradılır. Daxili milli məhsul milli iqtisadiyyatın ümumiləşdirilmiş ilkin makro iqtisadi göstəricisi hesab olunur.

Bu baxımdan “Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın təmin olunmasında xarici iqtisadi amillərin rolu”nın araşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edən mövzulardan biridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi milli iqtisadi inkişafın nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və təhlil edilməsidir. Tədqiqatın digər məqsədi müasir şəraitdə Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın formalaşmasında daxili və xarici iqtisadi amillərin mövcud vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya və nəzəri əsasları. İnformasiya mənbəyi kimi mövzu ilə əlaqədar mövcud milli və xarici elmi və dərslik ədəbiyyatından, yerli və xarici alimlərin və mütəxəssislərin araşdırmalarından istifadə edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən qanunverici, icraedici və nəzarətedici tədbirlər sistemidir ki, onlar da dövlətin səlahiyyətli təşkilatları ilə yanaşı ictimai təşkilatlarla birgə iqtisadiyyatın sabit olaraq və dəyişən sosial iqtisadi şəraitinə uyğun həyata keçirilir.

Müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasının gələcək sosial-iqtisadi inkişafı, məqsədyönlü və sistemli iqtisadi islahatların aparılmasından bilavasitə asılıdır. Bu sırada dövlətin qarşısında xarici ticarət əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və iqtisadi səmərəliyinin yüksəldilməsi problemləri də durur. Bunların həll olunmasından ölkənin milli maraqlarına uyğun əlverişli xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə asılır. Xarici ticarət əlaqələrində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında texnika və texnologiyadan daha səmərəli istifadə etməklə rəqabət qabiliyyətli mallar və xidmətlər istehsal edib beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışın təmin edilməsi tələb olunur. Eyni zamanda xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edərkən həmin sahədə strateji planlaşdırmanın prinsipləri diqqət mərkəzinə olmalıdır. İlk növbə beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğumuz üstünlüklərdən

maksimum istifadə etmək imkanları əldə etmiş oluruq. Məhz bu səbəbdən xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətlərinin və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi, digər tərəfdən də dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisai islahatların strateji istiqamətlərindən biri olaraq müəyyən edilmişdir.

İqtisadiyyatın bazar strukturunu elə formalaşdırmaq lazımdır ki, bu zaman struktur dəyişikliyi xalq təsərrüfatının bütün sahələrini əhatə etsin. Ancaq, iqtisadiyyatda aparılan əsaslı struktur dəyişiklikləri bazarın kortəbii fəaliyyət göstərən mexanizminin öhdəsinə buraxıla bilməz. Bu işi dövlət öz əlinə almalı, əsaslandırılmış struktur siyasəti işləyib hazırlamalı və onu həyata keçirməlidir

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAFA DAİR NƏZƏRİYYƏLƏR VƏ METODOLOJİ YANAŞMALAR

1.1. Milli iqtisadi inkişafın formalaşması mərhələləri

Hazırkı yüksək inkişaf və tərəqqi mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycan bu tarixi mərhələyə heç də qısa zaman kəsiyində və asan yolla çatmayıb. Respublikamız qazandığı sosial-iqtisadi uğurlara və bu sahədə nümayiş etdirdiyi artım templərinə yerli resursların səmərəli istifadəsi və sosial ədalət prinsiplərinə uyğun bərabər bölüşdürülməsi, xüsusən də, düşünülmüş mükəmməl iqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsi yolu ilə nail olub. Müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycanın dinamik templərlə iqtisadi tərəqqisini özündə ehtiva edən inkişaf strategiyasının hazırlanaraq həyata keçirilməsi yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra mümkün olub. 1992-ci ildə dövlət suverenliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasında demokratik dövlət quruculuğu və kompleks institusional islahatların həyata keçirilməsi, azad bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, yeni iqtisadi dövrün tələblərinə uyğun təsərrüfat sisteminin yaradılması və digər köklü dəyişikliklər obyektiv zərurətə çevrilmişdi. Yenidən müstəqilliyini bərpa etmiş bütün keçmiş sovet respublikaları kimi Azərbaycanın da qarşısında yeni formasıyanın mühüm zəruri siyasi, sosial, iqtisadi, hüquqi qanunauyğunluqları dururdu. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, hər bir cəmiyyətin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı və yeniləşməsi, dünya birliyinə inteqrasiyası, yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması yalnız çoxmülkiyyətli bazar iqtisadiyyatı, azad rəqabətin və liberal qiymətlərin üstünlük təşkil etdiyi şəraitdə mümkündür. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində müstəqil Azərbaycan dövləti həddindən artıq çətin bir vəziyyətlə üzləşmişdi və qeyd etdiyimiz sferalar üzrə əsaslı dəyişiklikləri həyata keçirmək əzmində olan siyasi rəhbərlik lazım idi.

Çox təəssüf ki, olduqca mürəkkəb siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətin səciyyəvi olduğu 90-cı illərin əvvəlində hakimiyyətə səriştəsiz qüvvələrin gəlməsi bu islahatların həyata keçirilməsini mümkün edə bilmədi və hətta Azərbaycanın demokratik dövlət quruculuğu istiqamətində geriye doğru addımlar atıldı. İlk növbədə, hakimiyyəti zorla

ələ keçirən siyasi rəhbərliyin səriştəsizliyi ucbatından milli dövlət quruculuğu istiqamətində heç bir iş görülmədi, əksinə, respublikamızın məhv olmaq təhlükəsi meydana çıxdı.

Ulu öndərin hakimiyyətə gəlişi ilə öz həqiqi dövlət müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın inkişaf strategiyası müəyyən edildi. Bu strateji konsepsiya ölkəmizin potensial imkanları, milli mənafeləri, global iqtisadi meyillər, geosiyasi reallıqlar və bu qəbildən olan digər vacib amillər nəzərə alınmaqla hazırlandı. Ulu öndər ilk növbədə, çoxmülkiyyətli bazar iqtisadiyyatının başlıca tələblərinin təmin olunması istiqamətində siyasi iradə nümayiş etdirdi və iqtisadi transformasiyanın qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq əsaslı islahatlara start verdi. Heydər Əliyev həmin dövrdə müstəqil dövlətin yeni transformasiyaya keçid ilə islahatlar həyata keçirilməsinin olduqca çətin və mürəkkəb olduğunu bildirdi: “Azərbaycan istiqlaliyyət əldə etdiyi vaxtdan bəri öz həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını, öz milli mənafeələrini əsas tutaraq, demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını qarşıya bir şərt kimi qoyur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strategiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir. Təbiidir ki, 70 il ərzində başqa sosial-iqtisadi sistem şəraitində yaşamış olan respublika üçün bu yol son dərəcə çətin və mürəkkəbdir. Lakin bununla yanaşı, bu iqtisadiyyatdakı çətinlikləri aradan qaldırmaq, sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaq və Azərbaycanı dünya iqtisadi sisteminə qoşmaqdan ötrü iqtisadiyyatın inkişafını beynəlxalq standartlara müvafiq sürətdə təmin etmək üçün yeganə yoldur”. Dünya iqtisadiyyatının başlıca tələblərindən biri iqtisadi transformasiya prosesinin təkamül yolu ilə düşünülmüş və təmkinli olaraq həyata keçirilməsindən ibarətdir. Davamlı və sistemli bir proses olan təkamül yolu bir qayda olaraq iqtisadi münasibətlərin bütün səviyyələrini əhatə edir. Məhz bu mənada təmkinli, uzaqgörən siyasi xətlə paralellik təşkil edən təkamül yolu Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının təməl prinsiplərinə çevrildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və ədalətli sosial cəmiyyətə keçidi məhz ilk növbədə, liberal iqtisadiyyatın təmin edilməsində görürdü. Bu məqsədlə, 1994-cü ildən planlı iqtisadi sistemdən liberal bazar

iqtisadiyyatına keçid üçün strateji qərarlar qəbul edildi. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın liberallaşdırılması özündə çoxsistemli tədbirləri ehtiva edir və islahatların dinamikliyini təmin etmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank-maliyyə sisteminin formalaşdırılması, torpaq və aqrar islahatların həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin təmin edilməsi reformaların əsas komponentləridir.

Liberal bazar iqtisadiyyatının bütün komponentlərini həyata keçirməyi islahatların başlıca hədəflərinə çevirən Azərbaycan hökuməti 1994-cü ildən başlayan bərpa və dinamik inkişaf dövrünün tələblərinə uyğun qətiyyətli addımlar atdı. Dövlətin tabeçiliyində olan torpaq mülkiyyəti kəndlilərə verildi ki, bu sahədə respublikamız MDB-də ilk islahat aparan ölkə hesab olunur. Digər sahələrdə də özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın strukturunda ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi və liberal iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yarandı. Bunun nəticəsində ölkədə maliyyə vəziyyəti sabitləşdi, iqtisadiyyata cəlb olunan investisiyaların həcmi ildən-ilə artdı, xalqın həyat səviyyəsi yaxşılaşmağa başladı. İqtisadi transformasiyanın sürətləndirilməsi sayəsində planlı iqtisadi sistemdən liberal bazar iqtisadiyyatına keçid üçün münbit şərait formalaşdı. İqtisadiyyatın əsasını təşkil edən neft sektoru ilə yanaşı, digər sahələrdə də genişmiqyaslı islahatlara başlanıldı. Bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank sistemlərinin formalaşdırılması, aqrar islahatlarının həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması nəticəsində bazar iqtisadiyyatına keçidin əsası qoyuldu və sahibkarlıq sinfi formalaşdı.

Çoxmülkiyyətli və liberal iqtisadiyyatı təmin etmək və kompleks islahatlar aparmaq üçün ilk növbədə, maliyyə resurslarının olması olduqca vacibdir. Həmin illərdə ölkəmizin maliyyə resurslarını formalaşdırmaq üçün zəngin xammal ehtiyatlarının istismarı və dünya bazarlarına çıxarılması zəruri idi. 1994-cü ilin sentyabrın 20-də dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 transmilli neft şirkəti ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması və icrasına başlanılması ilə Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasının və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin möhkəm təməli qoyuldu.

“Əsrin müqaviləsi”ni imzalamaqla respublikamızın yaxın illər üçün güclü maliyyə resurslarının formalaşmasına baza yaratdı. Bir neçə ildən sonra əldə ediləcək mənfəət nefti ölkəmizin sosial-iqtisadi, ictimai-humanitar, elmi-mədəni həyatında əsaslı dönüş yaradacaqdı. Bu tarixə hadisə ilə həm də ölkəmizin enerji təhlükəsizliyinin möhkəm təməli qoyuldu. Eyni zamanda, Azərbaycan MDB məkanında Qərbin iri neft şirkətləri ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmaqla, Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını da yaratdı.

Neft-qaz sektorunda həyata keçirilən genişmiqyaslı işlər iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında lokomotiv rolunu oynadı. Düşünülmüş iqtisadi siyasət nəticəsində makroiqtisadi sabitliyə nail olundu və davamlı iqtisadi artımın əsası qoyuldu, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlara başlandı, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı. İqtisadi islahatların və liberal bazar münasibətlərinin genişlənməsi və sürətlənməsi ilk növbədə bu sahədə müvafiq qanunların, baza sənədlərinin mövcudluğu, onların təkmilləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır. Buna görə də, Azərbaycan hökuməti iqtisadi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, yeni iqtisadi qanunların hazırlanması ilə bağlı bir sıra ciddi addımlar atdı. 1993-1997-ci illərdə “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” və “Maliyyə sənaye qrupları haqqında” qanunlar qüvvəyə mindi. Bununla yanaşı, qanunvericilik bazasının genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra işlər görüldü.

Həmin illərdə xarici investorların ölkəyə axınını sürətləndirmək, onlara iş fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmaq, xarici ticarəti sərbəstləşdirmək, sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün bir sıra qanunlar qəbul edildi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə uyğunlaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik bazası yaradıldı. Həmin dövrdə qəbul olunan “Sahibkarlıq haqqında” Qanun sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişafı üçün əlverişli hüquqi zəmin demək idi. 1995-ci ildə qəbul olunan müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası isə respublikamızın siyasi-iqtisadi, sosial-humanitar bölmələri ilə bağlı bütün təfərrüatları özündə əks etdirməklə strateji əhəmiyyətinə görə,

seçildi. Ulu öndər müstəqil ölkənin ilk Konstitusiyasının iqtisadi və sosial islahatlara, milli inkişafa böyük təminat verdiyini bildirirdi: “ümumxalq səsverməsi - referendum nəticəsində müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul olunubdur. Azad, demokratik seçkilər əsasında müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk demokratik parlamenti seçilibdir. Qəbul olunmuş Konstitusiya nəinki daxili siyasi sabitliyi təmin edir, həm də götürdüyümüz strateji xəttin həyata keçirilməsi üçün bütün şərait və imkanların yaradılmasını nəzərdə tutur, buna hər cür təminat verir. Təkrar edirəm, demokratik hüquqi dövlət qurulması, demokratik vətəndaş cəmiyyəti yaradılması, bazar iqtisadiyyatına uyğun dəyişikliklərin, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, xarici investisiyalar, azad sahibkarlıq üçün şərait yaradılması və onun mənafeələrinin qorunması, xüsusi mülkiyyətin inkişafının təmin olunması, habelə, şəxsiyyətin, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi - bütün bunlar Konstitusiyamızın müvafiq maddələrində kifayət qədər dolğun və konkret təcəssümünü tapıbdir. Bununla yanaşı, Konstitusiya sahibkarlıq üçün, xarici investisiyalar üçün, xüsusi mülkiyyətin inkişafı üçün tam təminat verir, xüsusi sahibkarlığın mənafeələrinin qorunmasını təmin edir”.

Beləliklə, iqtisadi sahədə yeni qanunların qəbul olunması, Azərbaycanın iqtisadi qanunlarının Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması və digər qanunvericilik təşəbbüsləri respublikamızın milli inkişafını təmin etməklə bərabər, dünya ölkələri ilə sıx integrasiyasını dərinləşdirdi, Avropa bazarlarına çıxışı üçün əlverişli imkanlar yaratdı. Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənmə mexanizmləri və iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinə dövlət nəzarət sisteminin gücləndirilməsi, yeni iqtisadi münasibətlərin fəlsəfi-hüquqi-iqtisadi əsaslarının möhkəmlənməsi, yeni iqtisadi təfəkkürün formalaşması milli iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirdi. 1995-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyatın artım tempi hər il əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməyə başladı. 1996-cı ildə ümumi daxili məhsul istehsalının artım tempi 1,5 faiz, 1997-ci ildə həmin rəqəm 5,8 faiz, 1998-ci ildə isə 10 faiz təşkil etdi. İqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan sənayedə geriləmənin qarşısı alındı və bu bölmədə artım müşahidə edildi. ümumilikdə, 1996-2002-ci illər ərzində sənaye məhsulu istehsalı 23,6 faiz, yaxud orta hesabla ildə 3,6 faiz artdı.

Sənayenin inkişafı ilə yanaşı, kənd təsərrüfatında da yüksək inkişaf meyilləri nəzərə çarpmağa başladı. Ulu öndər milli sahibkarlığın inkişafına xüsusi diqqət yetirir və yerli sahibkarların daha fəal olması sayəsində bazar iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənəcəyinə, özəl bölmənin xüsusi çəkisinin artacağına dərin inam bəsləyirdi: “Azərbaycanın hər bir sahibkarı özünü respublika iqtisadiyyatının bir hissəsi bilməli və ölkənin iqtisadi tərəqqisi üçün səylər göstərməlidir. Məhz belə sahibkarlar uğurla fəaliyyət göstərə bilər, girişdikləri məsələlərlə sərbəst məşğul ola bilər, öz iqtisadi, intellektual potensialından heç bir məhdudiyyət olmadan istifadə etmək imkanına malik olar, eyni zamanda, Azərbaycanda sahibkarlığın, bazar iqtisadiyyatının inkişafına, böhranın aradan qaldırılmasına kömək göstərə bilərlər. Mən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir Azərbaycan vətəndaşına məhz belə yanaşıram, onlara öz ehtiramımı bildirir, onların fəaliyyətinə səmimi münasibət göstərirəm”.

İqtisadiyyatın real inkişaf templəri məhz özəl sektorun payının artması, milli sahibkarlığın aparıcı qüvvəyə çevrilməsi sayəsində mümkün oldu. 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycanın mənfəət nefti ilə doldurulmuş ilk tankerinin dünya bazarlarına çıxarılması isə respublikamızın etibarlı maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının əsasını qoydu. Bununla da, ölkəmizdə islahatların dinamikliyini daha da artırmaq, irimiqyaslı layihələr həyata keçirmək, əhalinin sosial yaşayışını yaxşılaşdırmaq üçün davamlı və etibarlı maliyyə rezervləri mənbəyi formalaşdı. Azərbaycan hökuməti mənfəət neftinin satışından daxil olan vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsini, həmin vəsaitlərin prioritet sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsini başlıca prioritetlər hesab etdiyini ilk gündən atdığı addımlarla sübut etdi.

İqtisadiyyatda aparılan islahatlar ölkənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasını, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ildən-ilə artmasını təmin etdi. 2002-ci ildə dövlət büdcəsinin bütün mənbələrdən daxil olan gəlirləri 1993-cü ilə nisbətən 85 dəfə artaraq 4,6 trilyon manata (köhnə manatla) çatdı. Beləliklə, tam əminliklə demək olar ki, 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı böhran və tənəzzül məngənəsindən çıxaraq, iqtisadi inkişaf və yüksəliş yoluna qədəm qoydu. Ulu öndər milli inkişaf modelinin əsas istiqaməti kimi iqtisadiyyatın sosialyönümlü olmasına mühüm əhəmiyyət verirdi. Məhz

bu nöqteyi-nəzərdən inkişaf edən ölkənin milli gəlirləri sosial proqramların təmin olunmasına yönəldilib.

Ümumiyyətlə, iqtisadi və sosial islahatlar həyata keçirilərkən həm də idarəetmə prosesi ilə sıx bağlı olur. İdarəetmənin doğru, elmi və hərtərəfli həyata keçirilməsini cəmiyyətin normal və sabit inkişafının əsası hesab etmək olar. İnsanların sosial vəziyyətinin inkişafı, onların yaşam tərzlərindəki kəskin fərqlərin aradan qaldırılması isə ancaq sosial ədalət prinsipinin idarəetmədə əsas mövqe tutması ilə bərqərar ola bilər. Azərbaycan hökuməti bütün bu komponentləri uğurla reallaşdırıb və yüksək nəticələr əldə edib. İqtisadiyyatın proporsional və balanslaşdırılmış inkişafının təmin olunması, həmçinin, effektivliyə doğru irəliləyişi, bazar iqtisadiyyatının intensivləşdirilməsi, liberal iqtisadiyyatın yeni mexanizmlərinin tətbiq olunması və digər islahatlar əhalinin maddi və mənəvi rifahının yüksəlməsinə, sosial ədalətin bərqərar olmasına şərait yaradıb. Bu prinsiplər Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin başlıca hədəflərini təşkil edib və dövlət başçısının rəhbərliyi ilə sosialyönümlü, diversifikasiya olunmuş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesində mühüm uğurlara imza atılıb.

Ulu öndərin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyasını zamanın tələblərinə cavab verən yeni çalarlarla zənginləşdirərək uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın tamamilə keçid iqtisadiyyatını arxada qoymasına nail olub. Yeni inkişaf mərhələsi isə Azərbaycanın iqtisadi modelinin tətbiq olunması fonunda başlayıb. Davamlı, dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri tamamilə liberal bazar münasibətlərinə əsaslanan, sosialyönümlü iqtisadi sistemin və milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal sürətdə təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli şəkildə integrasiyasından ibarətdir.

I.2.Milli iqtisadi inkişafa dair nəzəriyyələr

İqtisadi ədəbiyyatda milli iqtisadiyyat təliminin ilkin tədqiqatçıları kapitalizm cəmiyyətinin nümayəndələri, klassik iqtisadi nəzəriyyə məktəbinin yaradıcıları A.Smit və D.Rikardo olmuşlar. Onlar hesab edirdilər ki, milli iqtisadiyyatın formalaşması cəmiyyətin iqtisadi inkişafının qanunauyğun nəticəsidir. Hər bir ölkə iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsində müstəqil milli iqtisadiyyat formalaşdırmaq səviyyəsinə gəlib çıxacaqdır. Ölkələr iqtisadi inkişaf səviyyələrinə görə bir-birindən fərqləndikləri üçün milli iqtisadiyyatın formalaşmasına bir qrup ölkələr tez, digər qrup ölkələr isə gec gəlib çıxırlar. Milli iqtisadiyyat ölkənin istehsal sahələri arasında iqtisadi əlaqələrin çevikliyini, təkrarlılığını, milli maraqların ödənilməsinə tələb etdiyindən onun formalaşması da bu münasibətlərin kifayət dərəcədə yetkinləşdiyi kapitalizm cəmiyyətində baş verir. Kapitalist istehsal münasibətləri müxtəlif iqtisadi alətləri hərəkətə gətirməklə (kapitalın sərbəst şəkildə bir sahədən digərinə axması, milli resurslardan səmərəli istifadənin bazar mexanizmi, əmək bölgüsünün dərinləşməsi) iqtisadiyyatın bir tam kimi inkişaf etməsini stimullaşdırır. İqtisadiyyatın bütün sahələri istehsal amillərinin səfərbər edilməsi nəticəsində gəlir gətirmək imkanına malik olduğundan heç bir səə kapitalın diqqətindən kənarda qalmır. A.Smit, D.Rikardo öz dövrlərinin inkişaf etmiş ölkəsi olan İngiltərənin iqtisadiyyatını tədqiq edərək bu qənaətə gəlmişlər ki, bazar iqtisadi münasibətlərinin sistemli inkişafı İngiltərənin iqtisadi həyatında bir tamlıq yaratmışdır ki, bu da milli iqtisadiyyat üçün səciyyəvidir

Artıq XVII-XVIII əsrlərdə İngiltərədə kapitalist münasibətləri kifayət dərəcədə inkişaf etmişdi. İnkişaf etmiş ölkənin iqtisadiyyatı onu təşkil edən struktur ünsürlərinin qarşılıqlı əlaqə və təsiri şəklində fəaliyyət göstərirdi. Həm də bu fəaliyyət xarici aləmdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, onunla sıx əlaqədə baş verirdi. Bu baxımdan, milli iqtisadiyyat dedikdə daxili və xarici iqtisadi amillərin təsiri altında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan və fəaliyyət göstərən təsərrüfat ünsürlərinin ölkə miqyasında mövcud xüsusi kompleksini başa düşmək olar. Milli iqtisadiyyat daha çox mənafeələrin uzlaşdırılması yolu ilə ümummilli, ümumxalq, ümumdövlət mənafeələrinin reallaşmasına şərait yaradır və bu amillərin inkişafına xidmət edir.

Milli iqtisadiyyatın ümummilli mənafeələrin reallaşmasına daha əlverişli şərait yaratmaq imkanına malik olması alman iqtisadçısı F. Listin də iqtisadi tədqiqatlarında diqqət mərkəzində olmuşdur. F.List öz tədqiqatlarının nəticəsi olaraq bu qənaətə gəlir ki, müstəqil milli iqtisadiyyatı formalaşdıran amillərin çevik qarşılıqlı asılılıqda əlaqəsini təmin etməklə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının kifayət dərəcədə sürətli inkişafına nail olmaq mümkündür. Sonralar F.Listin milli iqtisadiyyat konsepsiyası Almaniya iqtisadiyyatının inkişafının proqram sənədlərindən birinə çevrilmişdi. Almaniya gerçəkliyində «milli iqtisadi inkişaf» konsepsiyasının diqqət mərkəzində saxlanılmasının nəticəsi olaraq XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Almaniya dünyanın ən qabaqcıl ölkələrindən birinə çevrilmişdir. İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə alman iqtisadiyyatına uyğun gələn bir sıra qərb ölkələri öz milli inkişaf konsepsiyalarının işlənilib hazırlanmasında F.Listin nəzəriyyəsindən ölkələrinin gerçəkliyinə uyğun gələn səviyyədə istifadə etməyə başladılar. Məsələn, Avstriya və İsveçdə sosial yönümlü iqtisadiyyatın formalaşmasının əsasını məhz alman modeli təşkil etmişdi.

Azərbaycan Respublikasının siyasi suverenlik əldə etməsi ölkə iqtisadçılarının da diqqətini milli iqtisadiyyatın formalaşması problemlərinin öyrənilməsinə yönəltmişdir.

Respublikanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən Azərbaycan Respublikası MEA-nın akademiki Z.A.Səmədzadə, AMEA müxbir üzvləri Ş.M.Muradov, professorlardan Ş.H.Hacıyev, İ.A.Kərimli, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev, A.Ş.Şəkərliyev və başqalarının əsərlərində milli iqtisadiyyatın formalaşmasının bu və ya digər mühüm problemləri tədqiqat obyektı olmuşdur. 1998-ci ildə Azərbaycan Asiya Universiteti tərəfindən nəşr edilmiş “Azərbaycan iqtisadiyyatı” monoqrafik əsərinin müəllifləri respublikamızda “milli iqtisadi inkişaf” problemlərinin araşdırılması baxımından təqdirəlayiq bir iş görmüşlər.

Milli iqtisadiyyat probleminin ilkin tədqiqatçılarına əsaslanan müasirlərimiz milli iqtisadiyyatın üç formasını fərqləndirirlər. “Sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat”, “müstəmləkə xarakterli milli iqtisadiyyat”, “yarımmüstəmləkə xarakterli milli iqtisadiyyat”. Milli iqtisadiyyatın tədqiqatçılarının hansı mövqedən yanaşmalarından asılı olmayaraq göstərilən meyarları nəzərə almadan milli iqtisadiyyatın tam elmi məzmununu açmaq mümkün deyil. Bütün bu meyarları nəzərə alaraq T.S.Vəliyev yazırdı: “Tarixi

təcrübə birmənalı təsdiq edir ki, “sağlam (sivilizasiyalı, normal) milli iqtisadiyyat” kateqoriyası ilə o ölkələr xarakterizə olunurlar ki, onlarda real siyasi, hüquqi, milli və ümumiyyətlə, dövlət müstəqilliyi hakim mövqe tutmuş və tutur».

Prof. Ş.H.Hacıyev hələ 2000-ci ildə yazdığı “Azərbaycan dünya birliyinə doğru yolda: xarici iqtisadi inkişaf strategiyası» monoqrafiyasında Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinin konturlarını müşahidə etmiş və sonralar bir sıra əsər və məqalələrində Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının spesifikliyini (yüksək iqtisadi artım tempi) iqtisadi inkişafın H.Əliyev «Uğur» modeli kimi elmi cəhətdən əsaslandırmışdı.

Bu model digər iqtisadi inkişaf modellərindən aşağıdakılarla fərqləndirilir.

1. «Uğur» modelinin paradiqmasını faydalılıq, səmərəlilik təşkil edir. Yüksək artım tempi səciyyəvidir.
2. Universal iqtisadi inkişaf qanunlarının milli xüsusiyyətləri nəzərə alınır.
3. Spesifik iqtisadi qanunlardan çevik istifadə olunur.
4. Milli iqtisadi sistemlərin özünəməxsusluğu nəzərə alınır. Bəzi ölkələr ilə eyniləşdirmələr aparılır. Tam fərqlilik diqqət mərkəzində saxlanılır.

Milli iqtisadiyyat tarixi bir kateqoriya olduğundan şübhəsiz ki, bu və ya digər ölkənin məhsuldar qüvvələrinin müxtəlif inkişaf səviyyəsinə uyğun gəlir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə isə milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması kifayət dərəcədə fərqli formada baş verir. SSRİ-nin dağılması ilə Rusiya kimi inkişaf etmiş nəhəng bir ölkədə dərhal milli iqtisadiyyat quruculuğuna başlanılmışdır.

Ona görə də müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın elmi cəhətdən araşdırılması Rusiya iqtisadi ədəbiyyatında da özünə geniş yer tapmışdır. Belə ki, M.K. Bunkina milli iqtisadiyyatı ən sadə şəkildə məhdud ərazidə iqtisadi həyatın spesifik milli formada təşkili kimi müəyyənələrsə də, onu kifayət dərəcədə mürəkkəb orqanizmi kimi araşdırmır. Əsasən milli iqtisadiyyatın üç amili bir-birindən fərqləndirilir. İlkin kimi milli iqtisadiyyatın iqtisadi əsası mülkiyyət münasibətləri götürülür, ölkənin təsərrüfat sisteminin fəaliyyət göstərdiyi və inkişaf etdiyi iqtisadi şərait milli iqtisadiyyatın iqtisadi zəmini kimi çıxış edir. Ölkənin təsərrüfat sisteminin fəaliyyət göstərdiyi milli iqtisadiyyat siyasi sistem, hakimiyyətin formasını müəyyənləşdirir.

İqtisadi islahatların son nəticədə nəyə xidmət etməsi məsələsi barədə Heydər Əliyevin çoxsaylı dərin fikirlərini ümumiləşdirərkən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, islahatların nəticələri özünü daha çox respublikanın mövcud iri istehsal müəssisələrində zəruri struktur-profil dəyişiklikləri aparılmasında, daxili bazarın ən zəruri məhsullarla doldurulmasında və ixracat potensialının artırılmasına xidmət edən yeni istehsalatların yaradılmasında, müəssisələrin modernləşdirilməsində və yenidən qurulmasında büruzə verməlidir.

Heydər Əliyevin iqtisadi baxışlarında struktur siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu:

- maddi və maliyyə ehtiyatlarının yığılması və yenidən bölgüsü ilə “inzibati” və “bazar” üsulları arasında dəqiq hədlərin, şərtlərin qoyulması;
- ölkənin strateji mənafeələrini nəzərə almaqla ixrac-idxal əməliyyatlarının tənzimlənməsi;
- xarici investisiyaların struktur islahatlarında səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması.

Bununla yanaşı, bir qrup iqtisadçıların fikrincə milli iqtisadiyyatın təşkilatı əsası dövlət tərəfindən idarə olunan mürəkkəb obyekt kimi fəaliyyət göstərən və inkişaf edən milli təsərrüfat sistemidir.

Çox ehtimal ki, keçmiş sovet məkanındakı milli iqtisadiyyat tədqiqatçıları təbii-tarixi inkişaf yolundan sapdırılmış ölkələrin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla elmi araşdırmalar aparmışlar. Kapitalizmin qanunauyğun nəticəsi kimi meydana gələn milli iqtisadiyyat inkişaf etmiş ölkələrdə daha fərqli xüsusiyyətlərə malik olurlar. Sağlam sivilizasiyalı milli iqtisadiyyat kifayət dərəcədə inkişaf etmiş müstəqil dövlətlər üçün səciyyəvidir. Bu qrup ölkələr (Almaniya, Fransa, İngiltərə, ABŞ, Yaponiya və onlarla başqaları) kifayət qədər uzun müddət müstəqil olsalar da, sözsüz ki, müasir sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatı birdən-birə qurmamışlar. Sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat qurmuş ölkələr arasındakı iqtisadi münasibətlər bərabər hüquqluluq və qarşılıqlı fayda prinsipi əsasında həyata keçirilir. Bu proses global xarakterli olduğundan heç bir ölkə digərinə öz iradəsini zorla qəbul etdirə bilməz. Hər bir ölkə beynəlxalq əmək

bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum dərəcədə öz milli iqtisadiyyatının inkişaf üçün istifadə etməyə çalışır.

Uzun müddət böyük bir qrup ölkələrin iqtisadiyyatı “müstəmləkə xarakterli milli iqtisadiyyat” kimi səciyyələnmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri üçün dünya ərazisi qabaqcıl kapitalist ölkələri tərəfindən bölüşdürülüb qurtarmışdır. Dünya iki hissəyə: metropoliya və müstəmləkə ölkələrinə parçalanmışdır.

Metropoliyalarda sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat formalaşdırıldığı halda müstəmləkə ölkələrinin iqtisadiyyatı siyasi və iqtisadi cəhətdən tam asılı vəziyyətə düşmüşdür.

“Müstəmləkə xarakterli milli iqtisadiyyat” aşağıdakı cəhətləri ilə səciyyələnir:

1. Ölkə iqtisadi və siyasi cəhətdən asılıdır. Bir ölkənin ərazisi digər ölkə tərəfindən işğal edilib. Ölkədə hakimiyyət dairələri xarici ölkənin (Metropoliyanın) iradəsini ifadə etdiyindən ölkə müstəmləkəçi ölkənin qanunları ilə idarə edilir.

2. Ölkə iqtisadi cəhətdən asılı olduğundan iqtisadiyyat birtərəfli inkişaf etdirilir. Müstəmləkə ölkələrinin iqtisadiyyatı xammal bazası olmaq etibarı ilə müstəmləkəçi ölkələrin iqtisadiyyatının əlavəsinə çevrilir. Ölkə iqtisadiyyatı çox bəsit quruluşa malik olur. Sənaye nisbətən zəif inkişaf edir.

3. Müstəmləkə ölkələrinin təbii sərvətləri müstəmləkəçilər tərəfindən insafsızcasına qarət edilir. Əhalinin güzaranı acınacaqlı dərəcədə pis olur. Dünya miqyasında aclıq və yoxsulluğun çox hissəsi bu ölkələrin payına düşürdü.

4. Bu ölkələrin iqtisadiyyat xarici kapitalın maraqlarına uyğun gəlidiyi dərəcədə inkişaf etdirilirdi. Ölkədə milli burjuaziyanın maraqları xarici kapitalın maraqları ilə ziddiyyət təşkil etdiyindən iqtisadiyyatın tam gücü ilə işləməsinə nail olmaq mümkün deyildir.

5. Xarici kapitalın maraqları resurslardan intensiv istifadəni şərtləndirdiyindən iqtisadiyyatın müəyyən sahələrində nisbətən mütərəqqi texnologiya tətbiq edilirdi. Həmin ölkələrin müstəqillik əldə etdiyi dövrdə mövcud mütərəqqi texnologiya iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında əsas rol oynamışdır.

XX əsrin əvvəllərindən dünya müstəmləkə sistemi dağılmağa başladı. Milli mübarizə nəticəsində əksər ölkələr siyasi müstəqillik əldə etdilər. XX əsrin 60-cı illərində

müstəmləkə sisteminin demək olar ki, dağılması başa çatmış və yeni milli dövlətlər yaranmışdır. Bu qrup ölkələr siyasi müstəqillik əldə etsələr də, uzun müddət iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdən asılı qaldıqlarına görə müəyyən müddət sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat qura bilmirlər. İnkişaf etmiş ölkələr çalışırlar ki, müstəmləkəçilikdən azad olmuş ölkələr onların iqtisadi və siyasi nüfuz dairəsindən kənarda qalmasın. Müstəmləkəçilikdən yeni azad olmuş milli respublikalarda da iqtisadiyyat inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi təsiri altında formalaşan “yarımmüstəmləkə xarakterli miSivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması bir sıra siyasi, iqtisadi, sosial şərtlərin mövcudluğu şəraitində mümkündür. Təbii ki, göstərilən şərtlər də bütövlükdə dünya birliyi ölkələrinin, o cümlədən də sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat quran ölkələrin mövcud iqtisadi inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır.

1. Hər şeydən əvvəl ölkə siyasi cəhətdən müstəqil olmalıdır. Siyasi cəhətdən müstəqil olmayan dövlət müstəqil milli iqtisadiyyatın qurulması üçün zəruri olan bütün komponentləri hərəkətə gətirmək imkanından məhrum olduqları üçün sözün əsl mənasında müstəqil milli iqtisadiyyat yarada bilməzlər. Siyasi müstəqillik sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının yeganə şərti olmasa da əsas şərtidir. Dünya ölkələrinin tarixi təcrübəsi göstərir ki, sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyat tarixən siyasi cəhətdən müstəqil olan dövlətlərdə (İngiltərə, Fransa, Almaniya və s.) ya da siyasi müstəqillik əldə edildikdən sonra (məsələn, ABŞ) formalaşdırılmışdır.

2. Sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatın qurulmasının mühüm şərtlərindən biri də ölkə daxilində əmək bölgüsünün kifayət dərəcədə əhatəli olmasıdır. Əmək bölgüsünün kifayət dərəcədə inkişafı iqtisadiyyatın səmərəli quruluşunun da mühüm şərtidir. İqtisadiyyatın səmərəli quruluşunun formalaşdığı şəraitdə ölkə miqyasında resurslardan istifadənin keyfiyyəti də yüksək olur.

3. Sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında bazar mühitinin mövcudluğu heç də az əhəmiyyətli rol oynamır. Cəmiyyət bazar münasibətlərinin üstünlüklərindən istifadə edərək bütövlükdə iqtisadi artıma nail olur. Ölkə dünya təsərrüfat sisteminin bərabərhüquqlu bir üzvünə çevrilir. İqtisadi inkişafın nəticələri daha çox ümumxalq maraqlarının ödənilməsinə şərait yaradır. İqtisadi inkişafın milli maraqlara uyğunluğu təmin olunur.

4.Siyasi müstəqillik şəraitində dövlətin daxili və xaricdən cəlb olunması mümkün olan resursların milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması tələblərinə uyğunlaşdırma bilməsi bacarıq və qabiliyyəti də sivilizasiyalı müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında diqqət mərkəzində saxlanılmalı problemlərdəndirli iqtisadiyyat” kimi səciyyələnilir.

İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir. Müasir dünya siyasi-iqtisadi anlayışında da artıq dövlətlərə keçmiş qüdrəti, şöhrəti, tarixi varisliyi ilə yox, onun bu günə mövcud olduğı faktiki iqtisadi durumu və inkişaf perspektivləri ilə yanaşırlar. Belə dövlətlərə beynəlxalq təşkilatların, beynəlxalq iqtisadi-maliyyə korporasiyalarının münasibəti - etimadı da başqa cür olur.

Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafı vahid iqtisadi siyasət strategiyasının fundamental prinsiplərinə əsaslanılır. Yeni iqtisadi tərəkürün formalaşmasında və yeni milli iqtisadiyyatın inkişafında Azərbaycan iqtisadi modeli mükəmməlliyi ilə seçilir. ölkəmizin inkişaf modeli iqtisadi mahiyyətinə görə, həm də sosiallığı ilə seçilir. Yəni bu modelin alt qatı birbaşa sosialyönlü liberal iqtisadiyyata bağlıdır. Bu siyasət ictimai münasibətlərin sosial ədalət ruhunda dəyişdirilməsinə, gəlirlərin bərabərləşdirilməsinə, insanlar arasında maddi bölgələrin istehlakında bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına və son nəticədə sosial rifahın yüksəldilməsinə hesablanıb. Bu, eyni zamanda, dövlətin iqtisadi gücünün artımı əsasında yeni demokratik cəmiyyətin qurulmasına kömək edir.

Yeni inkişaf dövrünün iqtisadi tələbləri hazırda ölkəmizin qarşısında tamamilə yeni iqtisadi meyarlar qoyur. XXI əsrin ikinci onilliyində meydana çıxan siyasi-sosial, iqtisadi islahatların dinamikası və yeni dövrün qlobal çağırışları tamamilə müasir iqtisadi modelə ehtiyac yaradır. Dövlət bunun üçün mühüm qanun və məcəllələrə, hüquqi aktlara dəyişiklik etməyi də islahatların əsas komponentləri hesab edir. Hətta güclü dövlət, iqtisadiyyatın inkişafı və yüksək rifah naminə konstitusion dəyişikliklərin edilməsi də labüddür.

İqtisadi inkişaf sahəsində Azərbaycan modelinin kifayət qədər uğurlu olduğunu son illərin qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı da bir daha təsdiq etdi. Belə ki, qlobal maliyyə-iqtisadi böhran nəticəsində bir çox ölkələrdə resessiyaya baxmayaraq, Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik, iqtisadi artım, yoxsulluq səviyyəsinin azalması və

əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsi 2009-cu ildə də davam etdi və yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ÜDM 9,3 faiz artdı. Şübhəsiz ki, bunun və ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının global maliyyə və iqtisadi böhrana qarşı dayanıqlığının əsas səbəbi son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi inkişaf və radikal islahatlar strategiyası, toplanmış maliyyə-valyuta ehtiyatları hesabına iqtisadiyyatda yüksək dayanıqlıq potensialının yaradılması, dövlət başçısı tərəfindən vaxtında irəli sürülmüş səmərəli antiböhran tədbirlərinin reallaşdırılması, o cümlədən, sahibkarlığa dövlət dəstəyi, real sektora investisiya qoyuluşları, manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunub saxlanılması və digər addımlarla bağlı olub.

Son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi inkişaf və radikal islahatlar strategiyası sayəsində ölkəmizin maliyyə-valyuta ehtiyatları hesabına iqtisadiyyatda yüksək dayanıqlıq potensialı yaradılıb, sahibkarlığa dövlət dəstəyi, real sektora investisiya qoyuluşları artıb, manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunub saxlanılıb. Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik, iqtisadi artım, yoxsulluq səviyyəsinin azalması və əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsi son illərdə də davam edib və ÜDM-in bütün strukturunda artım qeydə alınıb.

Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, liberal iqtisadiyyatın təmin olunması ölkəmizin dünya birliyinə sıx inteqrasiyasını dərinləşdirir: “Biz tam şəkildə bazar iqtisadiyyatına keçmişik. Azərbaycan iqtisadiyyatı liberal iqtisadiyyatdır, müstəqil, dayanıqlı, öz resurslarına güvənən, dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya edən iqtisadiyyatdır”.

Azərbaycan iqtisadiyyatının son 20 illik inkişaf tarixi bariz şəkildə göstərir ki, Heydər Əliyev məntiqindəki “müstəqillik - iqtisadiyyat” dialektikası öz dərinliyi, yeniliyi və konkretliyi ilə həmişə aktual olmuş və ölkənin müasir inkişaf gerçəkliyinin obyektiv nəzəri-praktiki təməli kimi çıxış etmişdir.

1.3. Milli iqtisadi inkişafın öyrənilməsinin metodoloji üsulları

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması və inkişaf etməsi üçün respublikanın iqtisadi potensialı əsas şərt sayılsa da (hətta Sovetlər İttifaqının dağılması prosesi zamanı dövrün böyük iqtisadçıları dəfələrlə belə fikir söyləyirdilər ki, Sovetlər İttifaqına mənsub olan yalnız Rusiya və Azərbaycan iqtisadi cəhətdən müstəqil yaşamaq imkanına malikdir), bu potensialdan səmərəli istifadənin çox mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi, bunun isə öz növbəsində, ancaq çox düşünülmüş, cəsarətli islahatlar yolu ilə reallaşdırılma imkanı ölkə başçısı tərəfindən dəfələrlə vurğulanmışdır.

Mövcud iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək üçün hər gün, hər ay, hər rüb və hər il yorulmadan çalışmaq tövsiyə edən Heydər Əliyev bunu iqtisadiyyatın inkişafı, adamların işlə təmin edilməsi və nəticədə maliyyə vəziyyətimizin yaxşılaşdırılması, vətəndaşlarımızın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və bütövlükdə, iqtisadi böhrandan çıxış üçün əsas kimi qiymətləndirirdi.

İslahatlar aparılarkən xarici ölkələrin təcrübəsindən yaradıcılıqla bəhrələnməyi daim tövsiyə etməklə yanaşı, həmin işdə kor-koranə ehkamçılığa və tələskənliyə qarşı çıxan Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, “bu iş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, ənənələrinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir” və “yerli şərait, milli xüsusiyyətlər, milli ənənələr nəzərə alınmaqla” həyata keçirilməlidir.

Keçid dövrünün Azərbaycan üçün xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla iqtisadi islahatların aparılması onun müvəffəqiyyətini təmin etmişdir və burada Heydər Əliyev dühasının əvəzolunmaz rolu vardır. Belə ki, ilk növbədə, onun fəvqəladə zəhməti sayəsində bağlanan neft sazişləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dirçəlməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Respublikamızda iqtisadi islahatlar ardıcıl surətdə həyata keçirilməklə öz müsbət nəticələrini verdi. İslahatların hüquqi bazasını təşkil edən “Müəssisələr haqqında”, “Səhmdar cəmiyyəti haqqında”, “Torpaq islahatı haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında”, “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında”, “Müflisləşmə və iflas haqqında” və bir sıra digər qanunlar qəbul edilmiş, vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması istiqamətində mühüm dəyişikliklər edilmiş,

“Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdu.

Heydər Əliyevin birbaşa göstərişi ilə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən təcili olaraq hökumətin iqtisadi proqramı işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanmışdı. 1995-1996-cı illər ərzində makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılması tədbirlərini nəzərdə tutan iki hökumət proqramı müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmişdir.

Çox böyük əhəmiyyəti olan beynəlxalq kontraktların bağlanması, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, Azərbaycana investisiya axınının güclənməsi, iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsi və s. məhz Heydər Əliyevin müdrik daxili və xarici siyasətinin məntiqi nəticəsi kimi mümkün olmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycanın sabahına inam yaratmış, respublikamızın ümdə problemlərinin həllinə, əhalinin rifahının yüksələcəyinə böyük ümidlər doğurmuş, xalqın iqtisadi fəallığının artmasına təsir etmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, islahatların müvəffəqiyyəti düşünülmüş, əsaslandırılmış strategiya və taktikadan başqa, bir çox sosial-siyasi və ideoloji amillərdən də asılıdır. Azərbaycandakı iqtisadi və siyasi durum, müxtəlif siyasi qüvvələr arasındakı ziddiyyətlər nəzərə alınmaqla islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini aşağıdakı şərtlər mümkün etmişdir:

- sosial-iqtisadi proseslərin dağılmış idarəolunma mexanizmlərinin təkmilləşdirilmiş formada bərpası;
- mərkəzi idarəetmə aparatı ilə ərazi bölgələri arasındakı fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- islahatların sosial bazasının genişləndirilməsi və onun tərəfdarlarının kütləviliyinin təmin olunması.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu və sosial yönümlü bazar prinsiplərinə əsaslanan sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti artıq on ilə yaxındır ki, möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla davam etdirilir. Bu siyasət Azərbaycanın bölgədə iqtisadi cəhətdən lider dövlətə çevrilməsi və dünya iqtisadi sistemində uğurla

integrasiya etməsi, ölkədə sosial problemlərin həlli və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun sürətlə azaldılması, işsizlik problemlərinin həlli və infrastrukturun yenidən qurulması istiqamətində mühüm dövlət proqramlarının ardıcıl həyata keçirilməsi üçün möhkəm təməl yaratmışdır. 2003-cü ildən bəri ümumi daxili məhsul 3 dəfə, qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsul isə 2,4 dəfə artmışdır. Son 9 ildə Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları 28,8 dəfə artaraq, 46 milyard dolları ötmüşdür. Yoxsulluğun səviyyəsi 44,7 faizdən 6 faizə, işsizlik isə 5,2 faizə qədər azalmışdır. 2003-2012-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən 128,3 milyard dollar investisiyadan 65,7 milyard dollarını daxili investisiyalar təşkil etmiş və xarici ticarət dövriyyəsi 6,4 dəfə artmışdır. “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda ölkəmiz 144 ölkə arasında 46-cı, MDB məkanında isə ardıcıl olaraq dörd ildir ki, birinci yerdədir.

Ulu öndərin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin səyi ilə tarixən qısa müddət ərzində Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatını arxada qoymasına nail olunmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən mükəmməl islahatlar konsepsiyasının müəllifi kimi Prezident İlham Əliyev iqtisadi inkişafın Azərbaycan modelini yaratmışdır. Bu, ölkəmizin ümumi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinə, dünya birliyində köklü mövqeyinin möhkəmlənməsinə, inkişaf etmiş güclü dövlətlər sırasında yer almasına xidmət edir.

Bu gün ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin getdikcə artması və yoxsulluğun əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması dövlət başçısı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin nəticəsidir. Yürüdülmən uğurlu, qətiyyətli siyasət, həyata keçirilən makroiqtisadi layihələr Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da yüksələcəyindən xəbər verir. Ayrı-ayrı dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla, ölkənin iqtisadi inkişafında və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında getdikcə mühüm rol oynayır.

Keçid dövrü kimi səciyyələnən ictimai-iqtisadi formasiya dəyişikliyi mərhələsini geridə qoyan müstəqil Azərbaycanın bütövlükdə regionun ən aparıcı dövlətlərindən birinə çevrilməsi ilk növbədə elmi əsaslar üzərində gerçəkləşdirilən milli iqtisadi inkişaf modelinə əsaslanır. Beynəlxalq maliyyə qurumlarında da maraqla

qarşılanaraq ciddi elmi müzakirələrə səbəb olan bu model özünəməxsus cəhətləri ilə əlverişli coğrafi və geoiqtisadi məkanda yerləşən respublikamızı yeni iqtisadi fenomenə çevirmiş, sabit inkişaf yoluna çıxarmışdır.

Ümumiyyətlə, son illərdə respublikada sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində həqiqətən də köklü inqilabi nəticələr əldə edilmişdir. Konkret proqramlar əsasında həyata keçirilmiş genişmiqyaslı tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda müasir dövlət və cəmiyyət formalaşmaqdadır. Ölkədə yol, nəqliyyat, kommunal təchizat, elm, təhsil, səhiyyə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, qisası, bütün sosial-iqtisadi, mədəni və digər sahələri əhatə edən nəhəng infrastruktur layihələri reallaşdırılıb, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi tam, ərzaq təhlükəsizliyi isə əsasən təmin edilib. Bu dövr ərzində iqtisadiyyatımız üç dəfə, dövlət büdcəsi 20 dəfə artıb, 50 milyard dollar həcmində valyuta ehtiyatı formalaşılıb. Hazırda ölkənin enerji potensialı güclənib, qeyri-neft sektoru, sənaye sürətlə inkişaf edir. Respublikada makroiqtisadi sabitlik qorunur, inflyasiya birrəqəmli səviyyədə saxlanılır. Ötən dövrdə minlərlə müəssisə, 2 mindən artıq müasir məktəb, çoxsaylı səhiyyə ocaqları, olimpiya idman kompleksləri, mədəniyyət obyektləri tikilib istifadəyə verilib. Azərbaycanın şəhər, qəsəbə və kəndlərində irimiqyaslı quruculuq-abadlıq işləri həyata keçirilib, onların siması müasirləşib.

Ölkədə qəbul olunan dövlət proqramları, konsepsiya və strategiya xarakterli sənədlər, onların əməli surətdə icra olunması bu siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkəmizdə 60-a yaxın dövlət proqramı, strategiya və konsepsiya fəaliyyətdədir. Bütün bu mühüm hüquqi-normativ və proqram sənədlərinin yeni konsepsiya ilə əsaslı şəkildə əlaqələndirilməsi əldə olunacaq nailiyyətlərin təminatçısına çevriləcəkdir.

Müasir və perspektiv inkişaf meyillərini nəzərə alsaq, yeni qəbul olunan konsepsiyaya əsasən ölkənin uzunmüddətli inkişafı istiqamətini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək məqsədəuyğun olardı.

Birincisi - güclənməkdə olan qlobal rəqabət təsirləri yalnız ənənəvi əmtəə, kapital, texnologiya və əmək bazarlarını əhatə etməməli, həmçinin milli idarəetmə və innovasiya sisteminə, insan potensialının inkişafına da nüfuz edərək Azərbaycanın

yenicə formalaşan özünəməxsus sosial-iqtisadi inkişaf modelinin keyfiyyətə mükəmməlliyinə gətirib çıxarmalıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, yaxın onillikdə dünyada və ölkədə inkişaf meyilləri iqtisadi sistemin yeni texnoloji bazasının formalaşmasına istiqamətlənəcəkdir. Əsasən bu inkişaf özünü biotexnoloji, informatika, nanotexnologiyalar, səhiyyə və iqtisadiyyatın daha çox elmtutumlu sahələrində büruzə verəcəkdir. Azərbaycan üçün elmi-texniki, tədqiqat potensialının və yüksək texnologiyalı istehsalın mövcudluğu bir çox şərtlərin nəzərə alınmasını və müvafiq şəraitin yaradılmasının vacibliyini önə çəkir:

- ilkin və həlli mümkün olan istiqamətlərdə texnoloji liderliyin təmin edilməsi;
- yüksək texnologiyalı komplekslərin, sahələrin yaradılması, beynəlxalq bazarlara daha mütərəqqi elmtutumlu məhsulların çıxarılmasına nail olunması;
- Azərbaycanın yüksək texnologiyalı məhsul və intellektual xidmət bazarlarında iştirak mövqeyinin güclənməsi;
- ənənəvi iqtisadiyyat sahələrinin perspektiv inkişaf istiqamətləri əsas götürülməklə daxili maliyyə mənbələri hesabına və inkişaf etməkdə olan qlobal, beynəlxalq bazarlara uyğunlaşan subyektlərin modernləşdirilməsi.

Müasir innovasiyalı iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin inkişafı yüksək ixtisaslı və peşəkar kadr potensialının keyfiyyət, korporativ əlaqə səviyyəsindən əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Burada demoqrafik situasiya da hökmən saxlanılmalıdır. Müasir inkişaf şəraitində MDB ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan da beynəlxalq iqtisadi mühitdə, bazarlarda kadr və işçi qüvvəsinin keyfiyyət səviyyəsinə görə hələ ki yüksək mövqe tuta bilmir. Buna səbəb daha çox həmin kadr və işçi potensialının əmək qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması, ölkədə qismən təhsil və səhiyyə sisteminin müasir tələblərə cavab verməməsidir. Azərbaycan üçün bu məsələ yaxın üç-beş ildə öz həllini əksərən tapmalı, bu sahədə olan çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Bu baxımdan bəzi amillərin nəzərə alınması xüsusi zərurətdən irəli gəlir:

- ənənəvi iqtisadiyyat sahələrində fəaliyyət göstərən işçilərin sayının azaldılması (məsələn, aqrar sektorda və s.), onların peşə-ixtisas səviyyəsinin artırılması vasitəsilə daha mütərəqqi sahələrdə işlə təmin olunmasına şərait yaradılması;

- yerli kadr və işçi potensialının daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətli sahələrdə fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradan zəruri tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi;

- idarəetmə, elm, təhsil və səhiyyə sisteminin işinin tədricən beynəlxalq tələblərə uyğun qurulması və bu sahələrdə davamlı inkişafın təmin edilməsi və s;

- iqtisadi inkişafda xammal və resurslara, xüsusilə də yanacaq və energetika potensialına əsaslanan ixracda əsaslı dəyişikliklərə nail olunması;

- daxili bazarın qorunması, davamlı iqtisadi inkişafın keyfiyyət dəyişikliklərinin təmini, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması;

- perspektivə ünvanlanmış və qlobal iqtisadi dəyişkənliyə uyğunlaşan maliyyə-kredit və fiksəl siyasətinin yeridilməsi, ölkənin maliyyə bazarının səmərəliliyinin və çevikliyinin daha da artırılması;

- ölkənin regional siyasətində tarazlı inkişafın təmini, regionların sosial-iqtisadi inkişafında əməli müsbət dəyişikliklərə nail olunması;

- ölkədə informasiyalı cəmiyyətin, elektron hökumətin qurulması, sosial və siyasi arenada sabit və dayanıqlı siyasətin yeridilməsi;

- dövlət-özəl sektor-cəmiyyət qarşılıqlı əlaqələrinin gücləndirilməsi, özəl sektorun inkişafı üçün yaradılan mühitin getdikcə təkmilləşdirilməsi;

- aqrar sektorun inkişafına səmərəli dəstəyin artırılması, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllinin təmin edilməsi;

- ölkədə təkmil infrastruktur sisteminin formalaşması və sosial sahələrdə mütərəqqi nailiyyətlərə nail olunması;

- Azərbaycanın iqtisadi və hərbi təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi.

Ölkədə müvafiq konsepsiyanın həyata keçirilməsi uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarının verilməsi ilə bağlı hazırlanacaq kompleks proqram və modellər tərtibini tələb edir ki, onların da tərkibinə aşağıdakı istiqamətlər daxil edilməlidir:

- sosial-iqtisadi inkişafın uzunmüddətli strateji istiqamətləri;

- uzunmüddətli proqnozların sahələr üzrə hazırlanması seçiminin əsaslandırılması və onun ssenarisinin müəyyənləşdirilməsi;

- istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinin məqsədliliyi və məqsədyönlülüğü;

- innovasiya və elmi-texniki tərəqqi yönümlü inkişafa keçidin istiqamətləri;
- uzunmüddətli proqnozlaşdırmada dövlət-cəmiyyət-özl sektor birgə əlaqələliiyinin təmin olunması;
- elmi-texniki tərəqqi və innovasiyayönümlü inkişaf mərhələlərinin konkretləşdirilməsi;
- iqtisadi institutların rolunun artırılması, institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və makroiqtisadi sabilliyin qorunması;
- iqtisadi idarəetmə sisteminin səmərəliiyinin artırılması;
- iqtisadi inkişafda milli rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının 2012-2020-ci illər ərzində sosial-iqtisadi inkişafına təsir edəcək amillər və bu dövr ərzində dəyişkən mühit;
- sosial-iqtisadi inkişafa təsir edəcək daxili mühitin müəyyən edilməsi (alternativ variantlarla);
- sosial-iqtisadi inkişafa təsir edəcək xarici mühitin müəyyən edilməsi (alternativ variantlarla);
- Azərbaycan Respublikasının 2012-2020-ci illər üzrə (hətta 2030-2050) sosial-iqtisadi inkişafının əsas prioritet istiqamətləri;
- müvafiq dövrlərə uyğun iqtisadi inkişaf amilləri.

Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli dövr üzrə konsepsiyasının hazırlanmasında sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarının sahələr üzrə istiqamət və meyarlarının müəyyən olunması mərhələliyində ardıcıl sistemin əsas götürülməsi zəruridir. Ölkənin uzunmüddətli proqnozlarının həyata keçirilməsinin hüquqi və iqtisadi inkişaf təminatı hazırlanmaqla müvafiq proqnozların son hədəfləri üzrə gözlənilən nəticələrin əldə olunması üçün bu prosesin də mərhələli həlli zəruridir.

Ölkəmizin iqtisadi inkişafı yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olmuşdur. Məhz bu amillər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2011-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının həyata keçmə imkanlarını daha da reallaşdırır.

II FƏSİL

AZƏRBAYCANDA MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINA XARİCİ İQTİSADI AMİLLƏRİN TƏSİRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

II.1. Milli iqtisadi inkişafa xarici iqtisadi amillərin təsirinin öyrənilməsi

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirməyə və müstəqil siyasət aparmağa başlamışdır. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılan iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Müstəqillik dövründən bu günə kimi ölkədə mövcud iqtisadi inkişafı iki əsas mərhələyə ayırmaq olar. Birincisi, 1991-1995-ci illəri əhatə edən iqtisadi xaos və ya tənəzzül dövrü. İkincisi, 1996-cı ildən başlayaraq davam edən makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf dövrü.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ötən qısa tarixi dövr ərzində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarı ilə yeni bir modeli - Azərbaycan modeli yaranmışdır.

İqtisadiyyatda mülkiyyətin çoxnövzlüyü təmin olunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər davamlı iqtisadi inkişafa öz müsbət nəticəsini vermişdir. Belə ki, özəlləşdirməyə başlayan zaman özəl sektorun ÜDM-də payı faktiki olaraq 10%-dən az olmasına baxmayaraq hazırda onun xüsusi çəkisi 85%-ə çatmışdır.

Beləliklə, Heydər Əliyev strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində müstəqilliyin ilk illərində baş vermiş tənəzzülün qarşısı uğurla alındı və 1995-ci ildən Azərbaycanda keçid dövrünün yeni mərhələsi – bərpa və dinamik inkişaf dövrü başlandı. 1995-2003-cü illər ərzində ümumi daxili məhsul 90,1%, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 25,2%, kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi 53,9%, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda

məşğul olanların orta aylıq real əmək haqqı 5,6 dəfə artdı, inflyasiya səviyyəsi 2-3%-ə qədər endirildi, bütün maliyyə mənbələri hesabına iqtisadiyyata yönəlmiş investisiyaların ümumi həcmi 20 milyard ABŞ dollarını keçdi.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra onun xarici iqtisadi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birini beynəlxalq maliyyə-kredit və iqtisadi qurumlarla əlaqələr təşkil etmişdir. Ötən dövr ərzində bu sahədə kifayət qədər iş görülmüşdür. Azərbaycan, demək olar ki, bütün nüfuzlu beynəlxalq qurumlara, o cümlədən 1992-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Dünya Bankına, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına, İslam İnkişaf Bankına, 1999-cu ildə Asiya İnkişaf Bankına üzv qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən və yeni çalarlarla zənginləşdirilmiş sosial-iqtisadi siyasətin strateji məqsədləri sərbəst bazar münasibətlərinə və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü, diversifikasiya olunmuş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasının təmin olunmasıdır.

Davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində qazanılmış uğurlar daha da möhkəmləndirilmiş, bu dövrdə makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi təmin olunmuş, milli valyutanın sabitliyi, bank sisteminin etibarlılığı artırılmış, konservativ xarici borclanma strategiyası həyata keçirilmiş, sahibkarlığa dövlət dəstəyi gücləndirilmiş, əhalinin sosial rifahı davamlı olaraq yaxşılaşmışdır.

İqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlərin sistemli və ardıcıl reallaşdırılması üçün dövlət başçısının müvafiq fərman və sərəncamları ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və bir sıra sahəvi inkişaf proqramları təsdiq edilmiş və uğurla icra olunur.

Ölkənin regionlarında mövcud olan iqtisadi potensialdan tam və səmərəli istifadə olunmasını, sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasını və iqtisadiyyatın tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə uğurla icra olunan dövlət proqramları ölkə başçısının regionların inkişafına göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsi olmaqla, regionların kompleks inkişafına, o cümlədən infrastruktur sahələrinin bərpası və genişləndirilməsinə, yeni istehsal və emal müəssisələrinin, sosial-mədəni obyektlərin yaradılmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi və xalqımızı daha parlaq gələcəyə aparən hərtərəfli inkişaf yolunun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla və inamla davam etdirilməsi, yaradılmış əlverişli iqtisadi şərait davamlı və sürətli iqtisadi inkişafı təmin etmişdir.

Qlobal maliyyə-iqtisadi böhran nəticəsində dünyanın aparıcı ölkələrində baş vermiş kəskin ressesiyaya baxmayaraq, Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik, iqtisadi artım, yoxsulluq səviyyəsinin azalması və əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsi 2009-cu ildə də davam etmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan 2009-cu ildə iqtisadiyyatın real artım tempinə görə region ölkələri arasında lider olmaqla yanaşı, müvafiq göstərici üzrə dünya miqyasında da yüksək yerdə qərarlaşmışdır. Belə ki, ilin yekunlarına əsasən, 2009-cu ildə ÜDM-in real artımı 2008-ci illə müqayisədə 9.3%, əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-nin real həcmi isə 7.9% təşkil etmişdir. ÜDM-nin 64.1%-i iqtisadiyyatın istehsal, 28.3%-i xidmət sahələrinin payına düşmüş və bu sahələrdə real artım müvafiq olaraq 10% və 9.1% təşkil etmişdir. 2009-cu ildə neft-qaz sektorunda real artım 14.3%, qeyri-neft sektorunda isə 3.2% olmuş və eləcə də sənaye sektorunda real artım tempi 12.8%, nəqliyyatda 9.3%, rabitədə 13.1%, ticarətdə 9.9% təşkil etmişdir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən xüsusi diqqətin yetirilməsi və bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində onun real artım tempi 2008-ci illə müqayisədə yüksələrək 3.5% təşkil etmişdir.

Ümumilikdə isə 2004-2009-cu illərdə ÜDM real ifadədə 2.8 dəfə artmış və cari qiymətlərlə 43.0 milyard ABŞ dollarına çatmışdır. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 2004-cü ilə nisbətən 2009-cu ildə real ifadədə 2.2 dəfə artaraq 4874.1 ABŞ dolları təşkil

etmişdir. Bu dövrdə əhalinin pul gəlirləri real ifadədə 2.0 dəfə, adambaşına düşən gəlirlər isə 85%, orta aylıq əmək haqqı 3 dəfə, minimum pensiyaanın məbləği 3.8 dəfə, minimum əmək haqqı 6.3 dəfə artmışdır.

2004-2009-cu illərdə xarici ticarət dövriyyəsi 2.8 dəfə, o cümlədən, ixrac 3.9 dəfə, idxal 1.7 dəfə, qeyri-neft ixracı isə 2.4 dəfə artmışdır. 2009-cu ildə dövlət büdcəsinin həm gəlirləri, həm də xərcləri 2004-cü ilə nisbətən 7 dəfə artmış, ölkədə 2004-2009-cu illərdə 32886 yeni müəssisə yaradılmış, 840 minə yaxın yeni iş yeri açılmışdır. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində yoxsulluq səviyyəsi son beş ildə 4.1 dəfə azalaraq 44,7 faizdən 11 faizədək enmişdir.

Azərbaycanın uğurları nüfuzlu Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında da öz əksini tapmışdır. Təsədüfi deyil ki, 2009-2010-cu illər üçün hazırlanmış “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Azərbaycan 18 pillə irəliləyərək, 133 ölkə arasında 51-ci yerə, MDB ölkələri arasında isə 1-ci yerə yüksəlmişdir. Eləcə də, “Standard and Poor’s” Beynəlxalq Reyting Agentliyi tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti “Stabil”dən “Pozitiv”ə yüksəldilmişdir.

Növbəti mərhələnin əsas məqsədlərini makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin edilməsi təşkil edəcəkdir. Eyni zamanda, iqtisadi artımın keyfiyyətinin prioritetliyinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə iqtisadiyyatın diversifikasiyası genişləndirilməklə neft sektorundan asılılıq minimuma endiriləcək, innovativ iqtisadiyyata keçid təmin ediləcək, aqrar sektorun inkişafında intensiv üsullara üstünlük veriləcək və iqtisadiyyatın klasterlər üzrə inkişafına nail olunacaqdır.

Həmçinin, ölkənin enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün sistemli tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Biznes mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi, xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye şəhərciklərinin, biznes-inkubatorların yaradılması, məsləhət, informasiya təminatının, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və işgüzar əlaqələrin inkişaf etdirilməsi yolu ilə sahibkarlığın və regionların inkişafı daha da sürətləndiriləcəkdir.

Növbəti illərdə də sosial-iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətini ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi təşkil edəcəkdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən yaradıcılıqla davam və inkişaf etdirilməsi özünün böyük bəhrələrini verməkdədir. İlham Əliyev siyasətinin real ifadəsi olan Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Birinci Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) vəzifələri, eləcə də İkinci Dövlət Proqramının (2009-2013-cü illər) birinci üç ilinin vəzifələri, habelə digər proqramlarda qarşıya qoyulan vəzifələr müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Nəticədə ölkəmizdə islahatlar müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmiş, keçid dövrünə xas olan ziddiyyətlər və çatışmamazlıqlar aradan qaldırılmış, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin bazar münasibətlərinə keçməsi və inkişafı təmin edilmiş (2004-2011-ci illərdə 40 mindən artıq yeni müəssisə tikilmiş, 1,0 milyona yaxın yeni iş yeri açılmış, yoxsulluq 44,7%-dən, 7,6%-ə, işsizlik 5,3%-ə düşmüş, ərzaq təhlükəsi aradan qaldırılmışdır), ən əsası keçid dövrü başa çatmışdır. Heydər Əliyevin neft strategiyasının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına hərtərəfli inteqrasiya olunmuşdur. Həm də bu proses getdikcə inkişaf edir və möhkəmlənir. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi 2009-cu ildən başlayaraq Azərbaycan öz inkişafının yeni dövrünə daxil olmuşdur. Mahiyyət etibarilə bu dövr demokratik cəmiyyətin öz əsasları üzərində inkişafı, təkmilləşməsi və modernləşməsi dövrüdür. Respublika Prezidentinin son illərdəki çıxışlarında cəmiyyətin yeni inkişaf dövrü haqqında irəli sürdüyü fikirləri əldə rəhbər tutaraq demək olar ki, yeni dövrün əsas strateji vəzifəsi Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı və müasirləşməsi, zəngin və iqtisadi cəhətdən güclü dövlətə çevrilməsindən ibarətdir. Aydındır ki, bu strateji vəzifənin yerinə yetirilməsi çətindir, uzun müddət (təqribən 20-25 il) və çoxsaylı dövlət təşkilatı tədbirlərinin görülməsini tələb edir və ancaq mərhələ-mərhələ yerinə yetirilə bilər.

Bu strateji vəzifənin yerinə yetirilməsinin birinci mərhələsi əslində 3-4 ildir ki, başlanmışdır. Belə ki, son 3-4 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında bir sıra yeni, mütərəqqi meyillər əmələ gəlmişdir ki, bunlar da iqtisadiyyatın gələcək inkişafının strategiyasını və prioritetlərini müəyyən etmək üçün əsas verir:

1. Neft sektorundan daxil olan gəlirlərin bir hissəsinin indiki və gələcək nəsillərin mənafeyini nəzərə almaqla qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi

nəticəsində respublikanın regionlarında güclü istehsal və sosial infrastruktur (yollar, körpülər, məktəblər, idman kompleksləri, aeroportlar, xəstəxanalar tikilmiş, parklar salınmış, şəhər və rayonlara su, qaz çəkilməmişdir və i.a.), o cümlədən energetika sistemi formalaşmışdır. Bu infrastruktur, o cümlədən güclü enerji sistemi regionlarımızın investisiya mühitinin yaxşılaşması, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin gələcək inkişafı və müasirləşməsi üçün etibarlı təməldir.

2. Son illərdə regionların inkişafı üzrə Dövlət Proqramlarına uyğun olaraq qeyri-neft sektoru sürətlə inkişaf etmiş və nəticədə 2010-cu ildən başlayaraq respublika iqtisadiyyatının inkişafının əğırlıq mərkəzi həm artım sürətinə, həm də investisiya qoyuluşunun miqdarına görə neft sektorundan qeyri-neft sektorunun, o cümlədən neft sənayesindən qeyri-neft sənayesinin üzərinə keçmişdir. 2010-cu ildə ÜDM-in 5%, ümumi sənaye məhsulunun 2,6% artımına qarşı, qeyri-neft sektorunda 7,6%, qeyri-neft sənayesində 6,6% artım olmuşdur.

2010-cu ildə iqtisadiyyata yönəldilən bütün investisiyanın 60%-i, 2011-ci ildə 70,9%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. Belə ki, 2010-cu ildə ÜDM-in 44,4%-i, 2011-ci ildə 48,2%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. ÜDM istehsalının ümumi həcminə görə də qeyri-neft sektorunun neft sektorunu ötməsi Heydər Əliyev neft strategiyasının tarixi qələbəsidir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf imkanları da başlıca olaraq Abşerondan kənar iqtisadi rayonlarda cəmləndiyinə görə demək olar ki, iqtisadiyyatın gələcək inkişafının əğırlıq mərkəzi də Abşerondan kənar iqtisadi rayonların üzərinə keçir.

3. Məlumdur ki, bütün dünyada keçid dövrünün mühüm xüsusiyyətlərindən biri bu kiçik və orta müəssisələrin yaradılması və regionlarda yerləşdirilməsi prosesinin baş verməsidir. Respublikamızda bu proses 2008-2009-cu illərədək getmişdir. Nəticədə bir çox rayon və kiçik şəhərlərin sənaye, aqrar-sənaye mərkəzlərinə çevrilməsi meyli güclənmişdir.

2008-2009-cu illərdə yeni nisbətən iri müəssisələr, həm də bir sıra hallarda sənayenin mütərəqqi sahələrinə aid böyük müəssisələr tikilməyə başlanmışdır ki, bunlar da məlum olduğu kimi sənaye-istehsal kompleksləri və sənaye qovşaqlarının əsasını təşkil edir.

4. Qeyri-neft sektoruna aid sənaye müəssisələrinin strukturunda mütərəqqi sənaye sahələrinə (maşınqayırma, energetika, metal emalı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və s.) aid yeni müəssisələrin xüsusi çəkisi sürətlə artır. Buna misal olaraq Şamaxı, Naxçıvan və Gəncə avtomobil zavodlarını, Sumqayıtda Texnoparkın birinci hissəsini, Mingəçevirdə generator zavodunu, Naxçıvan əlvan metal emalı zavodunu, Gədəbəydə qızıl-mis emalı zavodunu, Bakıda kabel zavodunun, cihaz istehsalat birliyinin yenidən qurulması və istifadəyə verilməsini, habelə çoxsaylı energetika müəssisələrini və i.a. göstərmək olar. 2011-ci ildə mütərəqqi proses daha geniş təkrar olunmuşdur. Emal sənayesi 7,1%, kimya 27,1%, metallurgiya 1,9 dəfə, elektrik enerjisi 8,4% artmışdır. Sənaye kompleksinin formalaşmasına başlanması, mütərəqqi sənaye sahələrin üstün sürətlə inkişafı respublikamızda artıq çoxşaxəli, innovasiya yönümlü və səmərəli iqtisadiyyatın formalaşmağa başladığını göstərir.

Azərbaycan sənayesinin çoxşaxəli inkişafının təmin edilməsində neft-kimya sənayesinin rolu getdikcə artır. Belə ki, Azərbaycanda bu sahədə güclü elmi məktəb olduğunu, böyük təcrübə toplandığını, zəngin xammal olduğunu nəzərə almaqla hazırda respublikada müasir kimya sənaye kompleksinin tikilməsi istiqamətində hazırlıq işləri aparılır.

Fikrimizcə iqtisadiyyatın prioritet sahəsi kimi kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin rolu getdikcə artır. Xüsusilə ərzaq probleminin həllində bu sahələrin artan rolunu nəzərə alaraq ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının elmi əsaslarını işləyib hazırlayarkən onların inkişafı və idarə olunmasının təkmilləşməsinə xüsusi diqqət verməliyik.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin AMEA-nın illik ümumi yığıncağında qeyd etdiyi kimi bütün bu strateji xarakterli vəzifələrin yerinə yetirilməsi mənafeyi iqtisad elmi qarşısında da mühüm vəzifələr qoyur. Respublikamızda elmin, ali təhsilin və iqtisadiyyatın birliyinin yaranmasına, alimlərin, müvafiq dövlət strukturları, təsərrüfat təşkilatları ilə sıx əlaqədə işləməsinə, regional tədqiqatların gücləndirilməsi, səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq vacibdir.

II.2. Milli iqtisadi inkişafa daxili və xarici iqtisadi amillərin birgə təsirinin təhlili

İqtisadiyyat bütövlükdə cəmiyyətin, ayrılıqda isə insanın normal həyat fəaliyyəti üçün lazım maddi nemətləri yaradan hələdici sahədir. Yəni insanların birgə və fərdi fəaliyyətinin elə sahəsidir ki, orada yaşayışın zəruri şərtləri yaradılmalı və istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyat beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılıqda olan, ayrı-ayrı ölkələrin inzibati sərhədləri üzrə, təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji fərqlərə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemidir. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı ümumdünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir. Hər bir xalq içərisində yaşayıb işlədiyi milli iqtisadiyyatın məzmununu, mahiyyətini, xarakterik cəhətlərini, inkişaf qanunauyğunluqlarını dərinlən bilməlidir ki, onun formalaşması prosesində fəal iştirak edə bilsin. Bunun üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyat haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq lazımdır.

Milli iqtisadiyyat müəyyən xalqa, millətə məxsus olub onun mənafeələrini ifadə edən, hüdudları dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münabətlər sistemi, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial-iqtisadi orqanizmdir. Lakin o, öz mahiyyətinə görə sırf milli ola bilməz və başqa ölkələrdə artıq mövcud olan iqtisadi sistemlərdən birinin modelinə uyğun olmaqla yanaşı özünün spesifikliyi və milli dəyərləri ilə fərqlənir.

2013-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 5.8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 57.7 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 6207.3 manat (7912.5 ABŞ dolları) təşkil etmişdir.

Neft-qaz sektoru üzrə 2013-cü ildə 2012-ci ilə nisbətən 1.0% artım qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 43.4% təşkil etmişdir. 2013-cü ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 10.0% (2012-ci ildə: 9.7%) artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2012-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə rabitə sahəsi 10.7%, nəqliyyat sahəsi 6.3%, tikinti sahəsi 23.0%, kənd təsərrüfatı 4.9%, ticarət sahəsi isə 9.9% artmışdır.

2013-cü ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17872.1 mln. manat və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 15.1% çox əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin

76.7%-ni daxili investisiyalar, 23.3%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2013-cü ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 13047.3 milyon manatı (73.0%-i) qeyri-neft bölməsinin, 4824.8 milyon manatı (27.0%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2013-cü ilin 1 dekabr tarixinə iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşlarının həcmi keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 30.0% artaraq 15245.3 mln. manat təşkil etmişdir (2012-ci ilin dekabr ayının 1-nə kredit qoyuluşlarının artımı 22.1% olmuşdur).

2013-cü ilin 1 dekabr tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri keçən ilin eyni dövrünə nəzərən 34.8% artaraq 6.4 mlrd. manat təşkil etmişdir (2012-ci ilin dekabr ayının 1-nə əmanətlərin artımı 24.4% olmuşdur).

2013-cü ildə əhaliyə 19655.9 mln. manatlıq çox geniş çeşidli istehlak malları satılmış və 6527.3 mln. manatlıq pullu xidmətlər göstərilmişdir. 2012-ci illə müqayisədə əmtəə dövriyyəsi 9.9%, pullu xidmətlərin həcmi isə 8.2% artmışdır. İl ərzində ölkə sakinləri ticarət şəbəkəsindən 10170.4 mln. manatlıq ərzaq məhsulları və 9485.5 mln. manatlıq qeyri-ərzaq malları almış və bu göstəricilərin real həcmi ötən ilin eyni dövrünə nəzərən müvafiq olaraq 2.3% və 20.2% artmışdır.

2013-cü ölkə iqtisadiyyatında mizlə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqları 2012-ci illə müqayisədə 6.2% artaraq 423.0 manat təşkil etmişdir. 2013-ci ildə əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirləri isə 6.6 % artaraq 4039.6 manata çatmışdır. 2013-cü ildə manatın 1 ABŞ dollarına qarşı orta məzənnəsi 0.7845 AZN təşkil etmişdir.

2013-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkədə sənaye müəssisələri tərəfindən 31367.1 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur. Qeyd olunan dövrdə kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olmaqla, istehsal olunan sənaye məhsulu sənayenin ümumi istehsalının 93.1%-ni əhatə etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1.8% artmışdır.

Sənaye məhsulunun 79.4%-i və ya 24900.9 milyon manatı mədənçıxarma, 14.4%-i və ya 4509.2 milyon manatı emal, 5.6%-i və ya 1757.5 milyon manatı elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0.6%-i və ya 199.6 milyon manatı su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində istehsal edilmişdir.

Sənayenin ümumi istehsalında qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisi 14.2% olmaqla dəyər ifadəsində 4462.7 mln. manat təşkil etmişdir.

Hazır məhsul qalığının 73.4%-i və ya 192.3 milyon manatı emal sənayesində fəaliyyət göstərən istehsalçı müəssisələrin payına düşmüşdür. Hazır məhsul qalığının 93.3%-ni və ya 244.5 milyon manatını istehsalçı müəssisələrin özünün istehsalı olan hazır məhsullar təşkil etmişdir.

Sənaye məhsulunun 94.0%-i və ya 29468.8 milyon manatı Bakı şəhərində, 6.0%-i və ya 1898.3 milyon manatı isə digər iqtisadi rayonlarda istehsal olunmuşdur. Bakı istisna olmaqla, regionlar üzrə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun 41.8%-i Aran iqtisadi rayonunun, 25.7%-i isə Abşeron iqtisadi rayonunun, 14.6%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun, 6.9%-i Naxçıvan iqtisadi rayonunun, 11.0%-i isə digər iqtisadi rayonların payına düşmüşdür.

2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində sənaye müəssisələrində çalışanların orta siyahı sayı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5.0% artaraq 163.2 min nəfərə çatmışdır. Sənayenin alt sahələri üzrə çalışanların sayında ən çox artım emal sənayesində (8.9%) müşahidə edilmişdir. Qeyd olunan dövrdə sənayedə çalışanların 47.9%-i və ya 78.1 min nəfəri emal sənayesində, 21.5%-i və ya 35.1 min nəfəri mədənçıxarma sənayesində, 17.7%-i və ya 28.9 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 12.9%-i və ya 21.1 min nəfəri su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrinin payına düşmüşdür. 2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində sənayedə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8.0% artaraq 679.1 manata çatmışdır. Bu dövrdə mədənçıxarma sənayesində 24900.9 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 0.7% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Məhsul istehsalının artmasına əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən xam neft və təbii qaz hasilatının və mədənçıxarma sənayesi sahələrinə göstərilən xidmətlərin genişlənməsi öz təsirini göstərmişdir. 2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində mədənçıxarma sənayesində orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8.5% artaraq 1566.8 manata yüksəlmişdir.

Emal sənayesində 2013-ci ilin yanvar-dekabr aylarında 4509.2 mln manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 5.8% çox məhsul istehsal olunmuşdur. Emal sənayesində qeyri-neft məhsullarının xüsusi çəkisi 53.7% və ya 2419.3 milyon manat olmuşdur.

Bu dövr ərzində emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr neft məhsullarının istehsalı (46.4%), qida məhsullarının istehsalı (9.9%), tikinti məmulatlarının istehsalı (7.0%), metallurgiya sənayesi (6.7%), maşın və avadanlıqların istehsalı (5.5%), kimya sənayesi (4.4%) sahələri olmuşdur.

Emal sənayesinin alt bölmələri üzrə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında 2.3 dəfə, poliqrafiya məhsullarının istehsalında 43.4%, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində 31.3%, dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalında 30.9%, avtomobil və qoşquların istehsalında 28.9%, maşın və avadanlıqların istehsalında 25.1%, tikinti məmulatlarının istehsalında 21.0%, kimya sənayesində 19.5%, elektrik avadanlıqlarının istehsalında 14.6%, içki istehsalında 13.6%, əczaçılıq məhsullarının istehsalında 12.8%, sair sənaye məhsullarının istehsalında 11.6% və s. sahələrdə artım qeydə alınmışdır. 2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində orta aylıq əmək haqqı emal sənayesində 8.8% artaraq 454.3 manata yüksəlmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində məhsul buraxılışı 1757.5 milyon manat təşkil etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.2% artmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində sahədə çalışanların orta siyahı sayı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2.3% artaraq 28.9 min nəfərə çatmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində sahədə orta aylıq nominal əmək haqqı 5.6% artmış və 465.7 manata yüksəlmişdir. 2013-cü il ərzində bu sahədə 21.6 milyard kVt-saat elektrik enerjisi istehsal edilmişdir ki, bunun da 95.2%-i əmtəəlik olmuşdur.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məhsul buraxılışı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 11.6% artaraq 199.6 milyon manata çatmışdır. Yanvar-noyabr ayları ərzində bu sahədə çalışanların orta siyahı sayı 21.1 min nəfər olmuşdur. Qeyd edilən dövrdə bu sahədə

orta aylıq nominal əmək haqqı 16.8% artmış və 328.4 manata yüksəlmişdir. 2013-cü il ərzində bu sahədə 610.0 milyon kub metr suyun yığılması, təmizlənməsi və paylanması həyata keçirilmişdir ki, bunun da 38.1%-i əmtəəlik olmuşdur.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında ÜDM-in real artım tempi 2.5% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 44.1 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 4696.3 manat (5887.9 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən neft-qaz sektoru üzrə 2.0% azalma qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 42.1% təşkil etmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 6.0% artması ilə nəticələnmişdir. Bu ilin 9 ayında ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 11868.5 mln. manat və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0.2% çox əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 70.4%-ni daxili investisiyalar, 29.6%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 7462.4 milyon manatı (62.9 %-i) qeyri-neft bölməsinin, 4406.1 milyon manatı (37.1%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında manatın 1 ABŞ dollarına qarşı orta məzənnəsi 0.7843 AZN təşkil etmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3.1 faiz bəndi artaraq 56.6% təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin 5.8% artımına qeyri-neft sektoru 5.3 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (2.3 faiz

bəndi) olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsula və idxala xalis vergilər ümumilikdə məhsula və idxala xalis vergilərin 72.0%-ni təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-nin artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (4.3 faiz bəndi) vermişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.2% artaraq 2666.4 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə yaradılmış ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 4.6% təşkil etmişdir. Sənayedə yaradılan əlavə dəyər də qeyri-neft sənayesinin payı 0.4 faiz bəndi artaraq 10.0%-ə yüksəlmişdir. Yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyər də qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 8.2% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sənayesi ÜDM-in artımına 0.2 faiz bəndi, qeyri-neft ÜDM-in artımına 0.4 faiz bəndi, sənayenin 1.2% artımına isə 0.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir.

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 2.4% və ya 63.9 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 53.2% və ya 1419.3 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 41.7% və ya 1111.3 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 2.7% və ya 71.9 milyon manat təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.7 faiz bəndi artmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında qeyri-neft sənayesində 6776.6 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4.8% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsul ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarının 20.1%-ni təşkil etməklə əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə onun payı 0.7 faiz bəndi artmış, sənayenin 1.8% artımına qeyri-neft sənayesi 0.9 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Qeyri-neft sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə qeyri-neft emal sənayesi (0.7 faiz bəndi) olmuşdur. Qeyri-neft emal sənayesinin alt sahələri üzrə sənayenin artımına ən çox artırıcı təsiri qida məhsulları istehsalı (0.3 faiz bəndi) və tikinti materialları istehsalı

(0.2 faiz bəndi) sahələri göstərmişdir. Yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin artımına qeyri-neft emal sənayesi 3.8 faiz bəndi, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsi 0.8 faiz bəndi, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsi 0.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir. Hesabat dövründə qeyri-neft sənayesinin artımına ən çox müsbət töhfə verən qeyri-neft emal sahələri qida məhsulları istehsalı (1.6 faiz bəndi), tikinti materialları istehsalı (1.0 faiz bəndi) və maşın və avadanlıqların istehsalı (0.6 faiz bəndi) sahələri olmuşdur. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6% və ya 108.1 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.1% və ya 4679.2 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 26.1% və ya 1770.6 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% və ya 218.7 milyon manat təşkil etmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışında qeyri-neft sənayesində yaradılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0.8 faiz bəndi artaraq 39.3%-ə yüksəlmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (4.2%), tikinti materiallarının istehsalında (21.0%), maşın və avadanlıqlar istehsalında (25.1%), kimya sənayesində (19.5%), içki istehsalında (13.6%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (31.3%), elektrik avadanlıqları istehsalında (14.6%), poliqrafiya məhsulları istehsalında (43.4%), dəri və dəri məmulatların, ayaqqabıların istehsalında (30.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (2.3 dəfə) və s. artmışdır. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 73.0%-i və ya 13.1 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların həcmində əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12.1% artım qeydə alınmışdır. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 12.6%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 17.3%-i və ya 2257.5 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 25.6 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59.8%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür.

Bu dövrdə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.0% artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1.6 faiz bəndi artaraq 57.9% təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin artımı tamamilə qeyri-neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə ÜDM-in artımına ən çox müsbət töhfə verən sahə tikinti sahəsi (0.8 faiz bəndi) olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə məhsula və idxala xalis vergilər ümumilikdə məhsula və idxala xalis vergilərin 67.1%-ni təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində əlavə dəyər istehsalının artım tempi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən yüksək olmuşdur. Qeyri-neft ÜDM-in artımına ən böyük müsbət töhfəni tikinti sahəsi (1.4 faiz bəndi) vermişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.5% artaraq 2028.7 milyon manata çatmışdır. Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda mədənçıxarma sənayesinin xüsusi çəkisi 2.4% və ya 47.1 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 53.8% və ya 1091.8 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının xüsusi çəkisi 41.2% və ya 836.7 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin xüsusi çəkisi isə 2.6% və ya 53.1 milyon manat təşkil etmişdir. Müqayisə olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin xüsusi çəkisi isə 0.8 faiz bəndi artmışdır. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sənayesində 5243.7 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.0% artmışdır. Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.5% və ya 79.6 milyon manat, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 70.0% və ya 3669.6 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 25.4% və ya 1331.1 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.1% və ya

161.4 milyon manat təşkil etmişdir . Hesablamalara görə, 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.6 faiz bəndi artmışdır.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (2.3%), tikinti materiallarının istehsalında (19.4%), kimya sənayesində (21.7%), elektrik avadanlıqları istehsalında (27.0%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (77.9%), içki istehsalında (9.2%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (8.8%), geyim istehsalında (50.7%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (3.5 dəfə), mebel istehsalında (10.0%), avtomobil və qoşquların istehsalında (57.0%) və s. bölmələrdə artmışdır.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 62.9%-i və ya 7.5 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 8.0%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 12.7%-i və ya 946.9 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2014-cü il yanvarın 1-i vəziyyətinə ilkin məlumatlara əsasən, iqtisadi fəal əhəlinin sayı 4757.8 min nəfər olmuş, onlardan 4521.2 min nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir.

2013-cü il dekabrın 1-i vəziyyətinə ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin sayı 1505.9 min nəfər olmuş və onlardan 901.8 min nəfəri iqtisadiyyatın dövlət bölməsində, 604.1 min nəfəri isə qeyri-dövlət bölməsində fəaliyyət göstərmişdir. Muzzla işləyənlərin 22,7 faizi təhsildə, 18,8 faizi ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində, 8,7 faizi əhəliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsində, 7,1 faizi tikintidə, 4,9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 3,7 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, 3,8 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət, 2,9 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində, 2,5 faizi mədəncixarma sənayesində, 1,8 faizi informasiya və rabitə sahəsində məşğul olmuşlar. 2014-cü il yanvarın 1-i vəziyyətinə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı 36.2 min nəfər olmuş, onların 41.5 faizini

qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 268.5 manat olmuşdur. 2013-cü ildə əhalinin gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8.0 faiz artaraq 37.6 milyard manata çatmış, onun hər nəfərə düşən həcmi orta hesabla 4039.6 manat və ya ayda orta hesabla 336.6 manat təşkil etmişdir. Hər nəfərə düşən gəlirlərin artımı istehlak qiymətlərinin bahalaşmasını 4.2 faiz bəndi üstələyərək 6.6 faiz olmuşdur. Bu dövr ərzində gəlirlərin 64.3 faizi son istehlaka, 8.3 faizi vergilər, sosial sığorta və üzvlük haqlarının, 1.8 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə, 25.6 faizi isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir.

Əhalinin sərəncamında qalan 34.5 milyard manatlıq gəlir əvvəlki ildəki ilə müqayisədə 8.0 faiz çox olmuşdur.

2013-cü ilin yanvar-noyabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdla çalışan işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 6,6 faiz artaraq 419.0 manat təşkil etmişdir.

Digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə mədənçıxarma sənayesində, maliyyə və sığorta fəaliyyətində, informasiya və rabitədə, peşə, elm və texniki fəaliyyət sahəsində, tikintidə, inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi sahəsində orta aylıq nominal əmək haqqı daha yüksək olmuşdur. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzçilərin orta aylıq əmək haqqı 293.5 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək 338.9 manat təşkil etmişdir.

İlkin məlumatlara əsasən, Azərbaycan Respublikasının əhalisinin sayı 2013-cü ilin əvvəlinə nisbətən 120.6 min nəfər və yaxud 1.3 faiz artaraq 2014-cü ilin əvvəlinə 9477.1 min nəfər olmuşdur. 2013-cü ildə əhalinin ümumi artımı əsasən təbii artım hesabına baş vermişdir. Bununla yanaşı miqrasiya artımı da müşahidə olunmuş və bu amil əhalinin ümumi artımının 1.8 faizini təşkil etmişdir. Ölkə əhalisinin ümumi sayından 53.1 faizi şəhər, 46.9 faizi kənd sakinlərinin, 49.7 faizi kişilərin, 50.3 faizi isə qadınların payına düşür. Hər 1000 kişiye 1012 qadın düşür.

Ötən il Azərbaycan Respublikası üzrə doğulanların sayı ölənlərin sayından 118.4 min nəfər çox olmuşdur. 2013-cü ildə Azərbaycana daimi yaşamaq üçün 3.0 min nəfər gələn və 0.8 min nəfər ölkədən gedən qeydə alınmışdır. İmmiqrantların 33.7 faizini Rusiya Federasiyasından, 5.3 faizi Ukraynadan, 4.4 faizini Qazaxstandan

gələnələr, emiqrantların isə müvafiq olaraq 49.6 faizini, 7.8 faizini və 33.0 faizini həmin ölkələrə gedənlər təşkil etmişlər.

İlkin məlumatlara əsasən, 2014-cü ilin əvvəlinə ölkədə pensiyaçıların sayı 1275.2 min nəfər olmuş və ölkə əhalisinin 13.6 faizini təşkil etmişdir. Təyin olunmuş pensiyaların orta aylıq məbləği 170.5 manata çatmış və orta əmək haqqının 40.3 faizini təşkil etmişdir. Cari ilin əvvəlinə 316.8 min nəfər sosial müavinət, 35.2 min nəfər Azərbaycan Respublikası qarşısında xüsusi xidmətlərə görə təqaüd və 141.1 min 615.2 min nəfər üzvü ünvanlı dövlət sosial yardımını almışdır. 2013-cü il ərzində birdəfəlik müavinət alanların sayı 123.8 min nəfər olmuşdur.

Son zamanlar ölkəmizdə səhiyyə sistemində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Respublikada səhiyyəyə ayrılan büdcə vəsaiti 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə 12 dəfə artmışdır. Son 10 il ərzində ümumilikdə 500-ə yaxın səhiyyə müəssisəsində təmir və tikinti işləri aparılmışdır. Onların təxminən 70 faizi regionların payına düşür.

Dövlət proqramlarının icrasına ayrılan vəsait ilbəil artırılır. Təkcə 2013-cü ildə proqramların icrası məqsədilə 80.1 milyon manat vəsait sərf olunmuşdur. 2014-cü ildə isə 86.0 milyon manat vəsaitin ayrılması planlaşdırılır.

İlkin məlumatlara əsasən, 2014-cü ilin əvvəlinə ölkədə 33.3 min həkim və 58.2 min orta tibb işçisi çalışan 550 xəstəxana və 1734 ambulatoriya-poliklinika müəssisəsi fəaliyyət göstərir və əhalinin hər 10000 nəfərinə orta hesabla 36 həkim və 62 orta tibb işçisi düşür.

2014-cü ilin əvvəlinə flora və faunanın qorunub saxlanması və təkrar istehsalı üçün ölkədə ümumi sahəsi 209.1 min hektar olan 11 dövlət təbiət qoruğu, sahəsi 322.3 min hektar olan 9 milli park və sahəsi 361.2 min hektar olan 24 yasaqlıq mövcuddur. Təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin pozulmasına görə ötən il inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş 842 nəfər vəzifəli şəxs və vətəndaşdan 1344.6 min manat məbləğində cərimə tutulmuşdur.

Təhsil sistemində aparılan uğurlu islahatlar nəticəsində əhalinin təhsil səviyyəsi ilbəil artır və bu gün 15 və yuxarı yaşda olan əhalinin hər 1000 nəfərindən 969-u ali, orta ixtisas və orta təhsilə malikdir.

İlkin məlumatlara əsasən, 2014-cü ilin yanvar ayının 1-i vəziyyətinə ölkədə fəaliyyət göstərən 1637 dövlət və 40 qeyri-dövlət məktəbəqədər təhsil müəssisəsində 112 min uşaq və ya 1-5 yaşlı uşaqların 15.0 faizi tərbiyə alır. 2013/2014-cü tədris ilinin əvvəlinə ölkənin 4477 dövlət və 28 qeyri-dövlət əyani ümumi təhsil müəssisələrində 1.3 milyon şagird təhsil almışdır. Bundan əlavə sağlamlıq imkanları məhdud olan 6352 uşağın təhsil aldığı 17 xüsusi məktəb və ya ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi siniflər fəaliyyət göstərmişdir.

Dövlət əyani ümumi təhsil müəssisələrində keçirilmiş statistik müayinənin nəticələrinə görə, məktəblərin 88.3 faizi, o cümlədən şəhər yerlərində 97.4 faizi, kənd yerlərində isə 85.0 faizi kompyuterlərlə təmin olunmuşdur.

2013/2014-cü tədris ilinin əvvəlinə ölkədə fəaliyyət göstərən 58 orta ixtisas təhsil müəssisəsində 63.3 min tələbə təhsil almış, onların üçdə iki hissəsini qadınlar təşkil etmişdir.

Azərbaycanda bakalavr və magistrlərin hazırlanmasını həyata keçirən 37 dövlət və 15 qeyri-dövlət ali təhsil müəssisəsində təhsil alanların sayı 151.3 min nəfər olmuşdur ki, onların da 48.4 faizini qadınlar təşkil edir.

Ölkənin ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan vətəndaşları ilə birgə 54 xarici ölkənin 4374 nəfər vətəndaşı da təhsil alır. Əcnəbi tələbələrin sırasında Türkiyə, İran, Gürcüstan, Rusiya, Türkmənistan, Çin Xalq Respublikası və İran vətəndaşları üstünlük təşkil edirlər.

2013/2014-cü tədris ilinin əvvəlinə xarici ölkələrdə dövlət xətti ilə təhsil alan tələbələrin sayı 3035 nəfər təşkil etmişdir. Tələbələrin əksəriyyəti Türkiyə və Rusiyanın ali təhsil müəssisələrində təhsil alır.

Ölkədə elmin inkişafına dövlət tərəfindən xüsusi diqqət və dəstək göstərilir və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən “Azərbaycanda 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” uğurla həyata keçirilir.

2014-cü ilin əvvəlinə ölkədə müxtəlif elmi-texniki xidmətlərin həyata keçirən 140 elmi təşkilat və müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Bu elm ocaqlarında elmi tədqiqat və işləmələrlə 21,6 minə yaxın mütəxəssis məşğul olur, onların da 71,1 faizi

tədqiqatçılardır. Mütəxəssislərin hər üç nəfərindən birinin elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi vardır.

2014-cü ilin əvvəlinə Milli Elmlər Akademiyasının 52 akademiki və 100 müxbir üzvü vardır.

Dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri də mədəniyyət ocaqlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin qorunub saxlanmasından ibarətdir.

Bu gün Azərbaycanda 35 milyon kitabxana fondu olan 3389 kütləvi kitabxana, 2747 klub müəssisəsi, 227 muzey, 28 peşəkar teatr və 347 mədəniyyət və istirahət parkı əhaliyə xidmət göstərir.

2013-cü il Azərbaycan idmanı üçün uğurlu il olmuşdur. 2012-ci ildə Olimpiya Oyunlarında qazanılmış qələbələr 2013-cü ildə də davam etdirilmişdir. Müxtəlif beynəlxalq yarışlarda qazanılmış 782 medalın 280-i qızıl, 233-ü gümüş, 269-u isə bürünc əyarlıdır. Eyni zamanda, Olimpiya idman növləri üzrə dörd idmançımız dünya çempionu olmuşdur.

Müstəqillik dövründə respublikamızın şəhər və rayonlarında 38 Olimpiya İdman Kompleksi tikilib istifadəyə verilmişdir ki, bunlardan da 4-ü 2013-cü ilin payına düşür.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əhalinin gəlirləri keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 5.4 faiz artaraq 27.2 milyard manat, əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi isə 2890.3 manat və ya ayda orta hesabla 321.1 manat təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində gəlirlərin 70.1 faizi son istehlak xərclərinə, 11.8 faizi vergilərin, kreditlər üzrə faizlərin, sosial sığorta və üzvlük haqlarının ödənilməsinə sərf edilmiş, 18.1 faizi isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir. Əhalinin sərəncamda qalan 24.7 milyard manatlıq gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5.9 faiz artmışdır.

2014-cü ilin yanvar-avqust aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5.9 faiz artaraq 440.9 manat təşkil etmişdir. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzçilərin orta aylıq əmək haqqı 265.1 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 306.4 manat təşkil etmişdir.

İlin əvvəlindən ölkə əhalisinin sayı 75.4 min nəfər və ya 0.8 faiz artaraq 2014-cü il sentyabr ayının 1-i vəziyyətinə 9552.5 min nəfərə çatmışdır. Əhalinin sıxlığı bir kvadrat kilometrə 110 nəfər olmuşdur. Hazırda hər 1000 nəfər kişiye 1011 nəfər qadın düşür. Ümumi əhali arasında şəhər əhalisinin xüsusi çəkisi 53.2 faiz, kənd əhalisinin xüsusi çəkisi isə 46.8 faiz təşkil edir. 2014-cü ilin yanvar-avqust aylarında Dövlət Miqrasiya Xidmətinin və Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq qurumları tərəfindən Azərbaycana daimi yaşamaq üçün 1299 nəfər gələn və 575 nəfər ölkədən gedən qeydə alınmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ümumi daxili məhsulun tərkibində ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 4092.0 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 7.1 faiz təşkil etmişdir. 2012-ci ilin yanvar-dekabr ayları ilə müqayisədə əlavə dəyərin real həcmi 9.9 faiz artmışdır. Qeyri-neft ÜDM-də ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində yaradılan əlavə dəyərin xüsusi çəkisi 12.6 faiz təşkil etmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş bütün vəsaitin 2.6 faizi (456.2 milyon manat) ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrinə sərf edilmişdir. 2013-cü il dekabrın 1-i vəziyyətinə mizdlə işləyənlərin sayı iqtisadiyyatın neft sektorunda 37.6 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1468.3 min nəfər olmuşdur. Mizdlə işləyənlərin 18.8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrində cəmlənmişdir.

2013-cü il ərzində ölkə üzrə müəssisə və təşkilatların sayı 8.9 faiz artaraq, 2014-cü il yanvarın 1-nə 86010-a çatmışdır. 2014-cü il yanvarın 1-i vəziyyətinə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydiyyatdan keçmiş fərdi sahibkarların sayı 454 mindən çox olmuş, bunların 38.8% “Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri”, 15.0% “Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı”, 13.9% “Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq” və 13.2% “Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi” bölmələrində qeydiyyatdan keçmişdir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkənin pərakəndə ticarət şəbəkəsindən əhaliyə satılan mallar 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.9 faiz və ya 2096.8 milyon manat artaraq 19655.9 milyon manat təşkil etmişdir. Pərakəndə əmtəə

dövriyyəsi üzrə real artımın 3.8 faizi hüquqi şəxslərin, 75.1 faizi hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların ticarət subyektlərində, 21.1 faizi isə əmtəə bazarlarında yaranmışdır. İstehlak mallarının 99.8 faizi özəl təsərrüfat subyektlərində, o cümlədən 11.7 faizi hüquqi şəxs statuslu özəl müəssisələrdə, 51.1 faizi fərdi sahibkarlara məxsus ticarət subyektlərində, 37.0 faizi əmtəə bazarlarında satılmışdır.

Əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində qeyri-ərzaq mallarının xüsusi çəkisi artaraq 2012-ci il ilə müqayisədə 44.6 faizdən 48.3 faizə yüksəlmişdir. Pərakəndə şəbəkədə satılmış qeyri-ərzaq mallarının həcmi 20.2 faiz artaraq 9485.5 milyon manata çatmış, əmtəə dövriyyəsi üzrə real artımın 87.6 faizi qeyri-ərzaq mallarının satışı hesabına təmin edilmişdir. Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində ərzaq mallarının payı 51.7 faiz təşkil edərək 10170.4 milyon manata bərabər olmuş və 2012-ci ilin səviyyəsini 2.3 faiz üstələmişdir.

2013-cü ildə pərakəndə ticarət şəbəkəsindən hər istehlakçı mal və xidmətlərin əldə olunmasına orta hesabla ayda 176.2 manat və ya 2012-ci il ilə müqayisədə 16.7 manat çox pul xərcləmişdir.

2012-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə istehlakçılar tərəfindən qeyri-ərzaq mallarının alışına 13.9 manat, ərzaq mallarının alınmasına isə 2.8 manat çox vəsait xərcləmişdir.

Ötən il istehlakçıların pərakəndə ticarət şəbəkələrində xərclədikləri vəsaitin 51.7 faizi qida məhsulları və içkilərin, 1.7 faizi tütün məmulatlarının, 19.3 faizi toxuculuq mallarının, geyim və ayaqqabıların, 4.4 faizi elektrik malları və mebelin, 1.2 faizi kompyuter avadanlıqları, kitab və digər çap məmulatlarının, 1.2 faizi əczaçılıq və tibbi malların, 6.4 faizi benzin və digər neft məhsullarının, 14.1 faizi isə digər qeyri-ərzaq mallarının alınmasına sərf olunmuşdur.

2013-cü ildə pərakəndə elektron ticarət dövriyyəsinin real həcmi 1.6 dəfə artaraq 2586.0 min manat olmuşdur. Elektron ticarət üzrə istehlak mallarının satışının 82.6 faizi hüquqi şəxslər, 17.4 faizi hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərin ticarət subyektləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. 2013-cü ildə elektron ticarət dövriyyəsinin 89.7 faizini təşkil edən qeyri-ərzaq mallarının satışı 2012-ci il ilə

müqayisədə 1.5 dəfə artaraq 2319.0 min manata bərabər olmuşdur. Elektron ticarət əsasında istehlakçılara 267.0 min manatlıq və ya 2012-ci il ilə müqayisədə 2.4 dəfə çox ərzaq malları satılmışdır. 2012-ci il istehlakçılara 34.2 faizini dizel yanacağı, 20.6 faizini avtomobil benzini, 10.1 faizini aviasiya üçün ağ neft, 4.6 faizini neft bitumu, 3.9 faizini maye qaz, 3.8 faizini mazut yanacağı, 0.8 faizini sürtkü yağları, 22.0 faizni isə digər məhsullar təşkil etməklə 6.8 milyon ton və ya ötən illə müqayisədə 3.9 faiz çox neft məhsulları (ixrac da daxil olmaqla) göndərilmişdir.

2013-cü ildə neft məhsullarının 77.5 faizi daxili bazarın tələbatının ödənilməsinə yönəldilmiş, 22.5 faizi isə ixrac olunmuşdur. Ölkə istehlakçılarna 5.2 milyon ton, yaxud 2012-ci ilə nisbətən 9.1 faiz çox neft emalı məhsulları göndərilmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında əhaliyə 800.1 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 16.0 faiz çox iaşə xidmətləri göstərilmişdir. Özel sektorda ictimai iaşə dövriyyəsinin 47.3 faizi hüquqi şəxs statuslu müəssisələrin, 52.7 faizi isə bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fərdi sahibkarların payına düşür. Hüquqi şəxs statuslu müəssisələrdə iaşə dövriyyəsinin həcmi 2012-ci illə müqayisədə 17.0 faiz artaraq 372.3 milyon manat təşkil etmişdir.

2013-cü ildə əhaliyə 6527.3 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.2 faiz çox pullu xidmət göstərilmişdir. Artımın 64.1 faizi hüquqi şəxslərin müəssisələrində yaranmış və bu müəssisələrdə əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 7.0 faiz artaraq 4879.8 milyon manata çatmışdır. Hesabat dövründə hər bir ölkə sakini orta hesabla ayda 58.5 manatlıq və ya 4.9 manat çox müxtəlif pullu xidmətlərdən istifadə etmişdir.

Ticarət və xidmət sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər birbaşa əhalinin sosial rifahının və gəlirlərinin artması ilə bağlıdır. Əhali gəlirlərinin yüksəlməsi pərakəndə əmtəə və xidmətlər üzrə dövriyyənin artmasına səbəb olan əsas amildir. 2013-ci ilin yanvar-dekabr aylarında əhalinin nominal gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8.0 faiz artaraq 37555.5 milyon manata çatmış, ölkə əhalisinin adambaşına düşən gəlirləri 4039.6 manat təşkil edərək keçən dövrə nisbətən 6.6 faiz artmışdır. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 3435.6 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və onun ÜDM-də xüsusi

çəkisi 7.8 faiz təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ilə müqayisədə əlavə dəyərin real həcmi 9.4 faiz artmışdır.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş bütün vəsaitin 3.5 faizi (418.4 milyon manat) ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrinə sərf edilmişdir. 2014-cü il sentyabrın 1-i vəziyyətinə müddə ilə işləyənlərin sayı iqtisadiyyatın neft sektorunda 36.5 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1474.9 min nəfər olmuşdur, onların 18.8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrində cəmlənmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında ölkənin pərakəndə ticarət şəbəkəsindən əhaliyə satılan mallar 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.4 faiz və ya 1602.9 milyon manat artaraq 15470.7 milyon manat təşkil etmişdir. İstehlak mallarının 99.8 faizi özəl təsərrüfat subyektlərində, o cümlədən 11.6 faizi hüquqi şəxs statuslu özəl müəssisələrdə, 51.6 faizi fərdi sahibkarlara məxsus ticarət subyektlərində, 36.6 faizi əmtəə bazarlarında satılmışdır.

Əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində qeyri-ərzaq mallarının xüsusi çəkisi artaraq 2013-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ilə müqayisədə 46.4 faizdən 49.9 faizədək yüksəlmişdir. Pərakəndə şəbəkədə satılmış qeyri-ərzaq mallarının həcmi 115.9 faiz artaraq 7722.6 milyon manata çatmış, əmtəə dövriyyəsi üzrə real artımın 81.2 faizi qeyri-ərzaq mallarının satışı hesabına təmin edilmişdir. Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində qida məhsulları, içkilər və bütün məmulatlarının payı 50.1 faiz təşkil edərək 7748.1 milyon manata bərabər olmuşdur. Hər bir istehlakçı fərdi istehlak məqsədi ilə pərakəndə ticarət müəssisələrində orta hesabla ayda 91.2 manatlıq qida məhsulları, içkilər və bütün məmulatları, 90.9 manatlıq qeyri-ərzaq malları almışdır. 2013-cü ilin eyni dövrünün müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə istehlakçılar tərəfindən qeyri-ərzaq mallarının alınmasına 14.2 manat daha çox vəsait xərclənmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında istehlakçıların pərakəndə ticarət şəbəkələrində xərclədikləri vəsaitin 50.1 faizi (7748.1 milyon manat) qida məhsulları, içkilər və bütün məmulatlarının, 19.9 faizi (3074.78 milyon manat) toxuculuq malları, geyim və ayaqqabıların, 4.4 faizi (678.8 milyon manat) elektrik malları və mebelin, 0.7 faizi (105.1 milyon manat) kompyuterlər, telekommunikasiya avadanlıqları və digər

məmulatların, 1.4 faizi (213.6 milyon manat) əczaçılıq və tibbi malların, 8.3 faizi (1291.7 milyon manat) avtomobil yanacaqlarının, 15.2 faizi isə (2358.7 milyon manat) digər qeyri-ərzaq mallarının alınmasına sərf olunmuşdur.

Elektron ticarət.2014-cü ilin doqquz ayında elektron ticarət şəbəkəsində istehlakçılara 4.4 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.4 dəfə çox geniş çeşidli istehlak malları satılmışdır. Elektron ticarət dövriyyəsinin 94.9 faizini təşkil edən qeyri-ərzaq mallarının satışı əvvəlki ilin eyni dövrünün səviyyəsini 2.4 dəfə üstələyərək 4.1 milyon manata bərabər olmuşdur. Elektron ticarəti üzrə istehlak mallarının satışının 91.2 faizi hüquqi şəxslərin, 8.8 faizi isə fərdi sahibkarların ticarət subyektləri tərəfindən həyata keçirilmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində əhaliyə 631.4 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 16.0 faiz çox iaşə xidmətləri göstərilmişdir. Özəl sektorda ictimai iaşə dövriyyəsinin 46.5 faizi hüquqi şəxs statuslu müəssisələrin, 53.5 faizi isə bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fərdi sahibkarların payına düşür. Hüquqi şəxs statuslu müəssisələrdə iaşə dövriyyəsinin həcmi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 13.3 faiz artaraq 289.0 milyon manat təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əhaliyə 4761.0 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.4 faiz çox pullu xidmət göstərilmişdir. Artımın 60.5 faizi hüquqi şəxslərin müəssisələrində yaranmış və bu müəssisələrdə əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 5.1 faiz artaraq 3.6 milyard manata çatmışdır. Hesabat dövründə hər bir ölkə sakini tərəfindən ayda orta hesabla 56.3 manatlıq və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.9 manat çox müxtəlif pullu xidmətlərdən istifadə edilmişdir.

Ticarət və xidmət sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər birbaşa əhalinin sosial rifahının və gəlirlərinin artması ilə bağlıdır. Belə ki, əhali gəlirlərinin yüksəlməsi pərakəndə əmtəə və xidmətlər üzrə dövriyyənin artmasına səbəb olan əsas amildir.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5244.6 milyon manat təşkil etmiş və keçən ilin eyni dövrünə nisbətən 4.9 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 4.2 faiz, heyvandarlıq məhsulları üzrə 5.5 faiz artmışdır.

Yanvar-dekabr aylarında əsas kapitala yönəldilmiş ümumi vəsaitin 573.4 milyon manatı və ya 3.2 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa sərf edilmişdir. 12 ay ərzində 1073.7 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi biçilmiş və 2961.9 min ton məhsul götürülmüşdür. Hektarın orta hesabla məhsuldarlığı 27.6 sentner olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə taxıl istehsalı 5.7 faiz və ya 159.7 min ton artmışdır.

Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. Belə ki, istehsal olunmuş taxıl məhsulunun 64.1 faizini və ya 1898.1 min tonunu buğda təşkil etmişdir.

Yanvar-dekabr aylarında sahələrdən 992.7 min ton kartof, 1232.8 min ton tərəvəz bitkiləri, 429.7 min ton ərzaq üçün bostan məhsulları, 852.9 min ton meyvə və giləmeyvə, 154.1 min ton üzüm, 3.5 min ton tütün, 181.4 min ton şəkər çuğunduru və 0.567 ton yaşıl çay yarpağı toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof istehsalı 2.5 faiz, tərəvəz istehsalı 1.4 faiz, bostan məhsulları istehsalı 0.4 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 5.3 faiz, üzüm istehsalı 2.1 faiz, şəkər çuğunduru 3.2 faiz çox toplanmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında 44.8 min ton xam pambıq və 3.5 min ton tütün yarpağı yığılmışdır.

Təsərrüfatlarda 2014-cü ilin məhsulu üçün təmiz herik şumu da daxil olmaqla cari ilin payızlıq əkinləri üçün 1088.2 min hektar şumlanmışdır. 2014-cü ilin məhsulu üçün 995.5 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir, bunun da 979.1 min hektarı və ya 98.4 faizi dən üçün tutulmuşdur. Dənlik taxılın 66.0 faizi və ya 646.3 min hektarı buğda əkini sahəsidir. Kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olan heyvandarlıq sahəsində mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı dinamik olaraq artır. Son illər sürünün cins tərkibinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş müəyyən işlər mal-qaranın baş sayının və heyvandarlıq məhsullarının artmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir. 2014-cü ilin 1 oktyabr tarixinə ölkə üzrə 2728.7 min baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 1311.7 min baş inək və camış, 8770.9 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 29.3 min baş (1.1 faiz), o cümlədən inək və

camışların sayı 17.0 min baş (1.3 faiz), qoyun və keçilərin sayı isə 83.2 min baş (1.0 faiz) artmışdır.

2013-cü il ərzində ölkədə diri çəkiddə 514.4 min ton ət, 1820.5 min ton süd, 1401.5 milyon ədəd yumurta və 16.8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 4.2 faiz və ya 21.0 min ton, süd istehsalı 5.9 faiz və ya 0.9 min ton, yumurta istehsalı 14.2 faiz və ya 174.8 milyon ədəd və yun istehsalı 1.9 faiz və ya 0.3 min ton artmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədilə subsidiyaların verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, lizinq xidmətlərinin genişləndirilməsi kimi kompleks dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafına müsbət təsir göstərmiş, eləcə də ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində son illər yerli istehsal hesabına əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi xeyli yüksəlmiş və hətta bir sıra məhsullar üzrə tam təminata keçilmişdir. Əvvəllər xarici ölkələrdən idxal olunan malların bir qismi artıq Azərbaycanda istehsal olunmağa başlamışdır. Qida məhsullarından bitki yağları, şəkər, ət və ət məhsulları, süd məhsulları, bostan məhsulları, meyvə və tərəvəz konservləri, meyvə şirələri və s. daxili bazarımızı zənginləşdirmiş, əsas qida məhsullarına idxaldan asılılığımızı xeyli azaltmışdır.

Sahibkarlara göstərilən hərtərəfli dövlət dəstəyinin (güzəştli kreditlərin verilməsi, emal müəssisələri və məhsul saxlama anbarlarının şəbəkələrinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılması, cins mal-qaranın lizinqə verilməsi və s.) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 2,1 faizi kənd təsərrüfatına sərf edilmişdir. 2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayları üzrə

kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 4308,3 milyon manat təşkil etmişdir.

2014-cü il oktyabrın 1-nə olan məlumata əsasən, dənli və dənli paxlalı bitkilərin (qarğıdalısız) əkin sahəsinin 99,1 faizi, yaxud 954,7 min hektarı biçilib döyülmüş və həmin sahələrdən ilkin çəkiddə 2178,7 min ton taxıl yığılmışdır. Hər hektardan orta hesabla 22,8 sentner məhsul götürülmüşdür. Təsərrüfatlarda qarğıdalı yığımını hələ də davam edir. İndiyə qədər dən üçün qarğıdalı sahəsinin 30,5 min hektarının yaxud 81,7 faizinin məhsulu toplanmışdır. Bu sahələrdən 159,5 min ton qarğıdalı yığılmış və hər hektarın orta məhsuldarlığı 52,4 sentner olmuşdur. Keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsuldarlıq 1,9 sentner artmışdır. Cari ildə qarğıdalı nəzərə alınmaqla taxıl istehsalı 2338,3 min ton, ümumi məhsuldarlıq isə 23,7 sentner olmuşdur. Təsərrüfatlarda mövsüm ərzində 808,9 min ton kartof, 1125,0 min ton tərəvəz, 439,9 min ton bostan məhsulları, 532,4 min ton meyvə və giləmeyvə, 106,1 min ton üzüm, 404,2 ton çay yarpağı, 29,1 min ton şəkər çuğunduru, 19,8 min ton dən üçün günəbaxan və 2,2 min ton tütün yarpağı toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə dən üçün günəbaxan istehsalı 11,8 faiz, bostan məhsulları istehsalı 2,9 faiz, üzüm istehsalı 1,7 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 0,4 faiz artmışdır. Təsərrüfatlarda payız-tarla işləri davam etdirilir. Təmiz herik şumu daxil olmaqla cari ilin payızlıq əkinləri üçün 449,1 min hektar sahədə şum qaldırılmışdır. Gələn ilin məhsulu üçün 24,6 min hektar sahədə dən üçün payızlıqlar səpilmişdir. Ümumi əkinin 7,7 min hektarı və ya 31,4 faizi buğda, 16,9 min hektarı və ya 68,6 faizi arpa əkinləridir.

2014-cü ilin oktyabr ayının 1-i vəziyyətinə malqaranın sayı 2721.4 min baş, o cümlədən inək və camışların sayı 1305.4 min baş və qoyun və keçilərin sayı 8767.5 min başa çatmışdır.

Bu ilin doqquz ayı ərzində diri çəkiddə 324,9 min ton ət, 1416,3 min ton süd, 1164,2 milyon ədəd yumurta və 16,3 min ton yun istehsal edilmişdir. 2013-cü ilin eyni dövrünə nisbətən ət istehsalı 1,5 faiz, süd istehsalı 3,6 faiz, yumurta istehsalı 11,6 faiz, yun istehsalı isə 1,5 faiz artmışdır.

III FƏSİL.

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAFINA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ TƏSİRİNİN PERSPEKTİVLƏRİ

III.1. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri

Cəmiyyət üzvlərinin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan xarici investisiya qoyuluşlarının rolu və əhəmiyyəti son dərəcə yüksəlmiş olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi milli daxili məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə, strateji sahələrin rol və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir. Bu cəhətdən, respublikaya xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın inkişafında lazımi proporsiyaların təmin edilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə, ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki, sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsi respublika və yerli büdcələr və şəxsi vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir. İnvestisiya qoyuluşları başlıca olaraq ölkənin ictimai tələbatının ödənilməsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilir. Təsərrüfat və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq respublikada investisiya qoyuluşları fəaliyyətdə olan ölkə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir. Dövlət, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləmək və habelə, xalq təsərrüfatında lazımi nisbətlərin yaradılması, istehsal və sosial infrastrukturunun formalaşmasına da ciddi nəzarət edir.

Məlum olduğu kimi, hər hansı bir istehsal və sosial sahələrinin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və beləliklə, məşğulluğun təmin edilməsi müvafiq investisiya qoyuluşlarını və ondan daha səmərəli istifadə edilməsini tələb edir.

Bunun üçün ölkə lazımi maliyyə, material resurslarına malik olmalıdır. Əks halda milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi zəruriyyətə çevrilir. Məhz buna görə də, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda xarici ölkələrin marağına və

Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafına tam uyğun olaraq, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanı yaradılır.

Respublikada artıq çoxukladlı bazar iqtisadiyyatı inamla formalaşmaqdadır. Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsində iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına geniş integrasiya zəminində qurulması və inkişaf etdirilməsi real zəruriyyətə çevrilmişdir. Respublikanın uzaq xaric və MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişafı milli iqtisadi mənafehlərin gözlənilməsinə təminat verən dövlət proqramları əsasında həyata keçirilir. Həmin proqramda bir tərəfdən xarici investisiyaların cəlb edilməsi əsasında ölkənin ixracat potensialını artırmaq, digər tərəfdən, xarici-iqtisadi əlaqələrin getdikcə daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan hələ 1994-cü il 20 sentyabrda imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”nin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti əvəzəlməzdir. Belə ki, 1999-cu ilin 19 avqustunda “Əsrin müqaviləsi”nin beşinci il dönmünün keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı xüsusi sərəncam tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin sərəncamda göstərilir ki, beynəlxalq aləmdə “Əsrin müqaviləsi” adını almış bu sazişin bağlanması müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq öz milli sərvətinə tam sahib olduğunu dünyaya bir daha göstərdi. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyası üçün tam əsas yaratdı. Beləliklə, beynəlxalq konsersium yaradılaraq, indiyədək respublikada 19 neft müqaviləsi bağlanmış və bu mühüm problemdə 14 xarici ölkədə 33 iri məşhur şirkətlərin iştirakları təmin edilmişdir. Hesablamalara görə bu mühüm sazişlər respublikada karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə sahəsində ölkəni Xəzər regionunda aparıcı mövqeyə çıxaracaqdır. Təhlil göstərir ki, indiyədək “Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi ilə bağlı 2,4 milyard ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulmuşdur. Ümumiyyətlə, neft-qaz hasilatı üzrə bağlanmış müqavilələr 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da nəticəsində respublikamıza ümumilikdə 60 milyard yaxın ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyuluşları nəzərdə tutulur. Bu barədə daha geniş təsəvvürə malik olmaqdan ötəri 1 №-li cədvəlin rəqəmlərinə nəzərə salmaq lazımdır.

**Neft yataqlarının layihə istismarında nəzərdə tutulmuş
xarici investisiyaların həcmi**

Nömrə	Neft yataqları	İstehsalın həcmi (mln.t.)	İnvestisiya (mlrd.ABŞ dol. hesabı ilə)	Azərbaycanın payı (faizlə)
1.	“Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli”	630,0	12-14	10,0
2.	“Qarabağ”	80-150	1,7-2,0	7,5
3.	“Şahdəniz”	100,0	4,0	10,0
4.	“Dan ulduzu-Əşrəfi”	100-150,0	1,5-2,0	20,0
5.	“Lənkəran-Talış-dəniz”	100,0	1,5-2,0	25,0
6.	“Yalama” (D-222)	100,0	1,5-2,0	40,0
7.	“Abşeron”	150-300	3-3,5	50,0
8.	“Naxçıvan” (Keçmiş D-3)	75-100	5,0	50,0
9.	“Oğuz”	75,0	2,0	50,0
10.	“Kürdaşı”	90-120	2,0	50,0
11.	“Güney-Qərrib-Qobustan”	30-60	0,3-0,5	20,0
12.	“İnam”	150-250	3-4	50,0
13.	“Muradxanlı”	80-80	1-1,5	50,0
14.	“Alov”, “Araz”, “Şərq”	150-300	9,0	40,0
15.	“Kürsəngi”, “Qarabağlı”	60-90	0,5-0,8	50,0
16.	“Atəşgah”	100,0	2,0	50,0
17.	“Zəfər”, “Məşəl”	120-150	2,0	50,0
18.	“Lerik-dəniz”, “Savalan”	100-120	2,0	50,0
19.	“Padar”	50-100	0,8-1,0	20,0

Aparılan hesablamalardan məlum olduğu kimi, Azərbaycanın müqavilələrdə iştirak payı 7,5 faizdən 50 faizə qədərdir (bax: 1№-li cədvəl). Qeyd etmək lazımdır ki, müqavilələrdə iştirak edən hər bir şirkətin payı müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, neft yataqlarının birgə işlənməsi 25-30 il müddətinə nəzərdə tutulur ki, bu da XXI əsrin astanasında Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafının daha da yüksəldilməsinin təməlini qoymuş olacaqdır. Nəzərdə tutulan milyardlarla xarici investisiya qoyuluşları ümumilikdə iqtisadiyyatın, xüsusilə, neft-kimya sənayesinin elmi, istehsal, texniki

bazasının keyfiyyətə yeniləşməsinə təmin edəcəkdir ki, bu da ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımı ilə yanaşı, kadr potensialının daha da möhkəmləndirilməsinə real şərait yaratmaqla, yeni peşə və iş yerlərinin açılmasına şərait yaradacaqdır. Beləliklə, dənizin dərin qatlarından karbohidrogen yataqlarının müştərək istifadəsi yolu ilə qabaqcıl xarici təcrübəyə yiyələnməklə gələcəkdə neft-qaz yataqlarından sərbəst istifadəyə nail olunacaqdır. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi nəticəsində faktiki olaraq 1994-cü ildən indiyədək, ardıcıl surətdə hər bir neft yataqları üzrə sazişlərin Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilməsi ilə əlaqədar geniş və intensiv iş həyata keçirilir. Belə ki, imzalanmış 19 sazişdən 2-nin həyata keçirilməsindən az vaxt keçməsinə baxmayaraq, yeni sazişlər üzrə birbaşa sərmayələrin məbləği 700 milyon ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Respublikada geniş miqyas almış xarici ölkələrin investisiya fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunu əsasında tənzimlənilir. Həmin qanunda qeyd edilir ki, mulkiyyət formalarının asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının müdafiəçisi dövlətdir. Bununla belə, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin həddən artıq mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə müdaxilə etməsinə yol verilmir. Məlum olduğu kimi, investisiya fəaliyyəti investorların müəyyən məqsədlər üçün investisiya qoyuluşları ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün fəaliyyətin məcmusu hesab edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənilir. Beləliklə, mulkiyyət və təsərrüfatçılıq fəaliyyətindən asılı olmayaraq, investisiya qoyuluşları ölkədə mövcud qanunvericilik aktlarına tam uyğun formada tənzimlənilir. Odur ki, dövlət ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı tənzimləmək, xalq təsərrüfatında lazımi proporsiyaların yaradılmasını təmin etməklə investisiya qoyuluşlarından və habelə, investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdən tam və səmərəli istifadəni ciddi surətdə tənzimlənməlidir. Şübhəsizdir ki, hər hansı istehsal və sosial sahələrin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və habelə məşğulluğun təmin edilməsi, müvafiq investisiya qoyuluşlarından və xüsusi ilə də ondan əldə edilmiş gəlirdərdən səmərəli istifadə olunmasını tələb edir. Bu baxımdan, investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə

malikdir. Odur ki, müasir müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ölkələrin marağına və milli iqtisadiyyatın inkişafına tam uyğun olaraq, investisiya fəaliyyətini daha da dərinləşdirmək tələb edilir. Belə bir real şəraitdə, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi müasir reallıqdan irəli gəlir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələri çoxşaxəli olmaqla bərabər, onun əsas istiqamətlərindən biri respublikaya investisiya axınının getdikcə gücləndirilməsidir. Təhlil göstərir ki, son illərdə neft-qaz hasilatı sahəsində sazişlərin çoxalması ilə bağlı xarici investisiya fəaliyyəti ildən-ilə genişlənməkdədir. Bu barədə ətraflı təsəvvürə malik olmaq üçün 2№-li cədvəlin məlumatlarına nəzər salmaq kifayətdir.

Cədvəlin materiallarından aydın göründüyü kimi, xarici investisiya qoyuluşunda sürətli artım tempi mövcuddur. Belə ki, 1995-ci ilə nisbətən 1998-ci ildə investisiya qoyuluşunun həcmi 3,7 dəfə artmışdır. Beləliklə, xarici investisiya resurslarının artırılması və xüsusilə, investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdən istifadə istiqamətlərinin tənzimlənməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli proporsiyaların yaradılması, habelə, güclü istehsal potensialına uyğun sosial infrastrukturun formalaşması və inkişafı dövlətin tənzimləyici rolunun və funksiyasının bir daha artırılmasını təkidlə tələb edir. Bu barədə birmənalı düşüncələr də az deyildir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı hər şeyə qadirdir və o hər şeyi öz yerinə qoyacaqdır – deyənlər və birmənalı fikirləşənlər keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata hər tərəfli müdaxilə etməsi zəruriliyini ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı qərb ölkələrində olduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə həddilə eyniləşdirirlər. Şübhə ola bilməz ki, sabit bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin müəyyən həddi olmalıdır. Lakin, müasir keçid şəraitində dövlətin güclü tənzimləyici siyasəti olmadan real bazar münasibətlərini formalaşdırmaq qeyri-mümkündür.

Müasir dövrdə neft sənayesinə qoyulan investisiyaların 60%-dən çoxunu xarici investisiyalar təşkil edir. Cəlb olunmuş xarici investisiyalarda xarici dövlətlərdən Türkiyənin payı 34,7%, ABŞ-ın payı 12,4%, İranın payı 8,9%, Böyük Britaniyanın payı 10,4%, BƏƏ-nin payı 3,6%, Rusiyanın payı 2,3% təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasına xarici investisiya axınının inkişaf dinamikası (milyon ABŞ dolları ilə)

	1995	2000	2005	2010
Xarici investisiyaların cəmi:	375,1	620,5	1307,3	1472,0
Ondan:				
Maliyyə kreditləri	220,4	101,5	196,3	120,0
Neft sənayesinə	139,8	416,2	780,1	891,8
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	14,0	102,8	330,9	460,2
Ondan:				
Türkiyə	6,8	45,3	129,6	160,3
ABŞ	2,1	41,5	97,5	56,7
İran	0,9	1,0	2,6	40,7
Almaniya	1,2	4,2	16,0	2,1
Rusiya	0,7	2,3	5,5	10,3
Böyük Britaniya	0,7	0,2	47,2	47,4
BƏƏ (Birləşmiş Ərəb Əmirliyi)	0,7	1,7	8,0	16,6
Sair ölkələr	0,4	0,5	7,6	118,5

Xarici investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə normativ hüquqi aktları dünya standartlarına uyğun olaraq təkmilləşdirmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, bu istiqamətdə respublika hökuməti lazımi tədbirlər həyata keçirmişdir. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və tənzimlənməsi istiqamətində qiymətlərin liberallaşdırılması, xarici ticarətin stabilləşdirilməsi və respublikaya xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkələrarası sərbəst mal mübadiləsinin həyata keçirilməsi üzrə bir sıra tədbirlər də yerinə yetirilmişdir və bunun da nəticəsində respublikaya xarici ölkələrin marağı daha da artmışdır. Lakin xarici investorların normal fəaliyyətini tənzimləməkdən ötəri geniş tədbirlər həyata keçirməlidir. Daha doğrusu, xarici investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində dövlət iqtisadi mexanizmdən xüsusilə, güzəştli vergi sisteminin, sürətli amortizasiya, qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi və s. iqtisadi vasitələrdən daha fəal və çevik istifadə edilməsini təmin etməlidir. Məhz buna görə də ölkədə geniş xarici investisiya fəaliyyətinin bərqərar olduğu şəraitdə dövlətin tənzimləyici funksiyası bir daha artmış olur. Bu istiqamətdə başlıca problemlərdən biri investisiya fəaliyyətində sosial infrastrukturun kompleks inkişafına nail olunmasıdır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda

birbaşa sərmayə qoyuluşlarından az da olsa, sosial istiqamətdə 15,5 milyon ABŞ dolları həcmində məbləğ sərf edilmişdir ki, onun da 9,5 milyon dolları respublikada işçi heyətinin təhsilinə və ixtisaslarının artırılmasına yönəldilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, xarici şirkətlərin böyük əksəriyyəti özləri ilə xidmət servisini də gətirirlər. Təhlil göstərir ki, indi Azərbaycanca böyük Britaniyadan 230-dan çox, ABŞ-dan 110 xidmət şirkəti fəaliyyət göstərir. Şübhə yoxdur ki, xarici ölkələrin servis xidmətlərinin rolu və əhəmiyyəti inkar edilməzdir. Bu baxımdan həmin zəngin təcrübədən bəhrələnərək, gələcəkdə qismən olmuş olsa da, servis xidmətləri həyata keçirilərsə, onda məşğulluq probleminin həllinə müsbət təsir etməklə bərabər, ölkədə valyuta gəlirlərinin artmasına da şərait yaradılmış olardı.

Bütün bunlarla yanaşı dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi mexanizmlərdən daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

- subyekt və obyektlərdə vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən, əsas fondların sürətli amortizasiyası ilə bağlı güzəştlər, ayrı-ayrı istehsal sahələri üzrə dəyişkən və fərqli güzəştlərin müəyyən edilməsi;
- ayrı-ayrı region və istehsal sahələrinin inkişafı üçün subversiya, subsidiya və büdcə borclarının verilməsi;
- dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi və antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- torpaqdan, sudan və s. təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- investisiya layihələrinin ekspertizası və s. tədbirlər nəzərdə tutulur.

Beləliklə, respublikada milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində və onun inkişafında investisiya qoyuluşları bir tərəfdən bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən və habelə, ölkənin zəngin yeraltı sərvətlərə malik olmasından, digər tərəfdən, respublikada bu geniş strateji məqsədlərə çatmaq üçün lazımi vəsaitin olmaması xarici investorları respublikaya cəlb edilməsini zəruriyyətə çevirmişdir.

III.2. Xarici investisiya qoyuluşları və milli iqtisadi inkişaf

Ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan Hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirir.

Ümumilikdə, 2010 - cu ildə ölkə iqtisadiyyatına 12,5 mlrd. manat investisiya yatırılmışdır ki, bu da 2009-cu illə müqayisədə 19,2% çoxdur.

2010-cu ildə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 9715,2 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsait 21,2% çox olmuşdur.

2010-cu ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyanın 6767,6 mln. manatı (69,7%) qeyri-neft sektorunun, 2947,6 mln. manatı (30,3%) neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir

Ölkənin maliyyə imkanlarının artması nəticəsində istifadə edilmiş ümumi investisiyanın strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş, daxili investisiyaların həcmi xarici investisiyaları üstələmişdir. Belə ki, əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 75,2 % - i və ya 7309,3 mln. manatını daxili investisiyalar, 24,8 % - i və ya 2405,9 mln. manatını isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri və xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsipləri müvafiq olaraq “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyənləşdirilir.

Hökumət xarici investorlara aşağıda göstərilən əlavə hüquqi təminatlar verir:

Qanunvericiliyin pisləşməsinə qarşı. İnvestisiyalar həyata keçirilən zaman mövcud olan qanun 10 il ərzində qüvvədə olacaq.

İnvestisiyaların milliləşməsinə (millətin və dövlətin maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla) və rekvizisiyasına (təbii fəlakətlər, epidemiyalar və fəvqəladə hallar

istisna olmaqla) qarşı. Milliləşmə ya rekvizisiya həyata keçirilsə, zərərçəkmiş xarici investorlar təcili və adekvat kompensasiya ilə təmin olunurlar.

Dövlət orqanları tərəfindən keçirilmiş qeyri-qanuni tədbirlər nəticəsində zərərçəkmiş xarici investorlara kompensasiya ödənilir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” 2007-ci il 25 oktyabr tarixli, 2458 sayılı Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama əsasən “bir pəncərə” prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmişdir. “Bir pəncərə” sisteminin tətbiqindən sonra biznesini qeydiyyatdan keçirmək istəyən sahibkar əvvəllər olduğu kimi uzun müddət deyil, 3 gün gözləyir və tələb olunan prosedurların sayı 15-dən 5-ə qədər azaldılmışdır.

Xarici investorlar özəlləşdirmədə iştirak edə bilirlər. Özəlləşdirmədə iştirak etmək üçün özəlləşdirmə çekləri dövriyyədə olan zaman xarici investorlar özəlləşdirmə opsiyonunu əldə etməlidirlər. (Özəlləşdirmə opsiyonu – xarici investorlara özəlləşdirmə üçün lazım olan özəlləşdirmə çeklərinin alınmasına hüquq verən qiymətli kağız növüdür).

2010-cu ildə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 9715,2 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsait 21,2% çox olmuşdur. Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 75,2%-ni və ya 7309,3 mln. manatını daxili, 24,8% -ni və ya 2405,9 mln. manatını isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

Ümumilikdə isə ötən il ölkə iqtisadiyyatına 12,5 mlrd. manat investisiya yatırılmışdır ki, bu da 2009-cu illə müqayisədə 19,2% çoxdur.

Əsas kapitalla yönəldilmiş daxili və xarici investisiyalar aylar üzrə aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

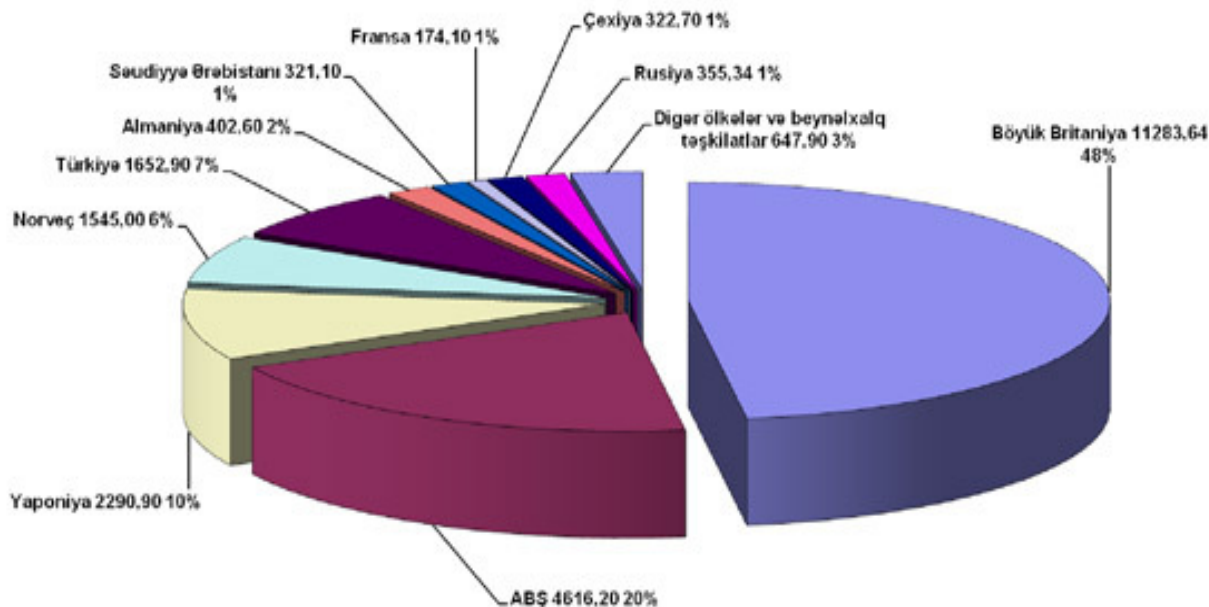
Cədvəl 3.3.

<i>2010-cu il</i>	<i>Daxili investisiya</i>		<i>Xarici investisiya</i>	
	<i>mln. manat</i>	<i>Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %</i>	<i>mln. manat</i>	<i>ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %</i>
Yanvar	182,8	45,5	218,5	54,5
Fevral	583,1	86,3	92,3	13,7
Mart	496,2	83,1	95	16,9
Aprel	518,7	80,5	125,5	19,5
May	594,1	79,2	156,5	20,8
İyun	644,4	84,1	121,7	15,9
İyul	574,3	77,3	168,3	22,7
Avqust	525,1	80,3	128,9	19,7
Sentyabr	648,1	68,7	294,9	31,3
Oktyabr	593,2	66,7	296,2	33,3
Noyabr	509,7	78,8	137	21,2
Dekabr	1439,6	71,6	571,1	28,4

2010-cu ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyanın 6767,6 mln. manatı (69,7%) qeyri-neft sektorunun, 2947,6 mln. manatı (30,3%) neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir.

Xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən il ərzində əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyanın 2279,7 mln. manatı (94,8 %) Böyük Britaniya, ABŞ, Çexiya, Yaponiya, Norveç, Türkiyə, Koreya və Fransa investorlarına məxsusdur.

2002-2010 -cu illər ərzində xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar (ƏSAS 10) üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln. AZN)

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində respublika iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb edilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, inkişaf perspektivləri ən çox neft sektoru ilə bağlıdır. Ona görə də, ölkədə investisiyalar ilk növbədə neft-qaz hasilatının artırılmasına yönəldilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün imkanlar kifayət qədər genişdir. Lakin, eyni zamanda, istənilən təsərrüfat subyektinin investisiya məqsədi ilə istifadə oluna bilən maliyyə resursları da məhduddur. Ona görə də, investisiya qoyuluşlarının cəlb olunması üçün investisiya resurslarının səmərəli istifadəsi vəzifə kimi meydana çıxır.

Fikrimizcə, ümumiyyətlə bizə xaricdən gətirilən maliyyə kapitalı deyil, qabaqcıl texnologiyaları əks etdirən investisiyalar daha çox gərəkdir. Belə ki, elə investisiyalar var ki, onlar özlərinin sahib olduğu texnologiyaların, vəsaitlərin alınması şərtlərini ifadə edir. Bu zaman investisiya cəlb edilən tərəfi, investor təkrar maliyyələşdirir və alınan

mənfəət ikiqat olur. Belə investorlarla münasibətlər qurulan zaman iki qat mənfəət aspekti önə çəkilməli və o, şərtlərin mülayimləşdirilməsində nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya mühitini təhlil etdikdə ən mühüm amil nəhəng neft ehtiyatlarının önə çəkilməsi ilə bağlıdır. Məhz bu ehtiyatlar böyük maraqların əsas hissəsini də təşkil edir. Müasir məqamda birbaşa investisiyaların partnyorluq və strateji birliklərdə iştirakla bağlı olan forması daha çox yayılmışdır. Müştərək müəssisə təşkil etməklə xərcləri və riski bölüşdürən firma partnyorluq çərçivəsində yeni istehsal gücü, məhsul çeşidi yaratmaqla distributor şəbəkəsi formalaşdırır. Belə partnyorluq daha tez əmələ gələn ucuz və daha kiçik riskliliyi ilə fərqlənir.

Birbaşa investisiyanın xarici filial yaratma forması da geniş yayılmışdır. Burada iş qurmanın səmərəliliyi ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni şəraitinin mənimsənilməsi dərəcəsindən asılıdır. Digər bir xüsusiyyət xarici birbaşa investisiyalarda yeni təşkilatın yaradılması ilə bağlıdır. Ağ kağızdan başlanan belə təşkilətmə investorun tam nəzarəti və yüksək mənfəətliliklə xarakterikdir. Burada risk ehtimalı yüksəkdir. Lakin daha çox və əhəmiyyətli təminatı bazar prinsiplərinə, dünya meyarlarına cavab verən investisiya mühitinin formalaşması ilə əlaqədardır. Bununla belə iqtisadiyyatın inkişafına vençur kapitalının cəlb edilməsi təşəbbüsləri də yerini almalı, azad iqtisadiyyat qurma prosesində də bu amildən yetərinə istifadə olunmasının hüquqi bazası və iqtisadi mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır.

III.3. Milli iqtisadi inkişafın təmin olunmasında investisiya qoyuluşlarının başlıca istiqamətləri

İnvestisiya qoyuluşlarının kim tərəfindən həyata keçirilməsindən asılı olaraq onun dövlət, şəxsi və xarici növləri fərqləndirilir. Zəruri olan investisiyaların cəlb edilməsi üçün dövlət daxili və xarici mənbələrdən istifadə edir. Daxili mənbələr əsasən dövlət və yerli büdcə vəsaitlərindən, təsərrüfat subyektlərinin bütün növ fəaliyyətindən əldə olunan gəlirdən, həmçinin ayrı-ayrı fiziki şəxslərin vəsaitləri təşkil edir.

“Əsrin müqaviləsi” imzalanan gündən başlanan investisiya qoyuluşları bu gün də davam etməkdədir. Əgər ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyulmasına başlandıqdan “Əsrin müqaviləsi” imzalanana qədər əsas kapitala 200 milyon manat xarici investisiya qoyulmuşdursa, sonrakı illərdə onun həcmi dəfələrlə artmışdır. Ümumilikdə, 1994-2001-ci illərdə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmi 18,5 trilyon manat olmaqla bu illər ərzində əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların 61,2%-ni təşkil etmişdir. 1995-ci illə müqayisədə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmi 1996-cı ildə 4,8 dəfə, 1997-ci ildə 7,6 dəfə, 1998-ci ildə 9,5 dəfə, 1999-cu ildə 9,5 dəfə, 2000-ci ildə isə 9,7 dəfə artmışdır. 2000-2007-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar artmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatına 2006-cı ildə 9829,0 mln. manat investisiya yönəldilmişdir. Bu investisiyaların 5727,2 mln. manatı və ya 58,3%-i xarici investisiyalar, 4101,8 mln. manatı və ya 41,7%-i daxili investisiyalardır. Təhlil aparılan dövrdə bütün mənbələr hesabına investisiyalar 7,62 dəfə, xarici investisiyalar 6,90 dəfə və daxili investisiyalar 8,91 dəfə artmışdır.

Göründüyü kimi xarici investisiyaların mənbələri maliyyə kreditləri, neft sənayesinə, neft borusu, birgə müəssisələr və xarici firmalardır. Ölkələr içərisində Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya, Böyük Britaniya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri üstünlük təşkil edirlər. Cədvəldən görünür ki, 2000-2007-ci illərdə maliyyə kreditləri 5,99 dəfə, neft sənayesinə 7,33 dəfə, birgə müəssisələr və xarici firmalara 3,72 dəfə investisiyalar artmışdır. 2007-ci ildə xarici investisiyalarda aparıcı yeri Türkiyə (109,2 mln. dollar), Böyük Britaniya (80,0 mln. dollar) və ABŞ (78,0 mln. dollar) tutmuşdur. Keçid dövrünün ilk illərində dərinləşən iqtisadi böhran vəziyyətində yaşamış Azərbaycan

Respublikası 1995-ci ildə davam edən geriləmə prosesinin qarşısını tam almış və sabit inkişaf istiqamətində dönüş yaranmasına nail olmuşdur. İqtisadiyyatda ümumi daxili məhsulun istehsalının artmasına nail olunmuşdur. Ümumi daxili məhsul 2000-ci ildə 1995-ci ilə nisbətən 2,21 dəfə artmış, 2007-ci ildə isə 2000-ci ilə nisbətən 5,68 dəfə artmışdır.

Cədvəl 3.4.

2001-2007-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların yönəldilməsi

Mənbələr	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007-ci il 2000-ci ilə nisbətən, %-lə
İnvestisiya qoyuluşları bütün mənbələr üzrə (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla): Mln. manat Mln. dollar	1289,8 1441,4	1454,5 1561,8	2718,0 2796,6	4249,2 4326,2	5820,4 5922,7	6733,4 7118,5	7415,6 8300,4	9829,0 11454,3	762,1 794,7
Xarici investisiyalar: Mln. manat Mln. dollar	829,5 927	1016,8 1091,8	2172,0 2234,9	3310,9 3371,0	4496,4 4575,5	4628,5 4893,2	4514,2 5052,8	5727,2 6674,3	690,4 719,9
Daxili investisiyalar: Mln. manat Mln. dollar	460,3 514,74	437,7 470	546,0 561,7	938,3 955,2	1324,0 1347,2	2104,9 2225,3	2901,4 3247,6	4101,8 4780,0	891,1 929,2

Cədvəl 3.5.

Azərbaycan iqtisadiyyatına 2000-2007-ci illərdə yönəldilmiş xarici investisiyalar

Mənbələr və ölkələr	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007-ci il baza ilinə %-lə
Cəmi xarici investisiya	927,0	1091,8	2234,9	3371,0	4575,5	4893,2	5052,8	6674,3	719,9
Ondan: Maliyyə kreditləri	262,9	192,0	223,0	238,3	293,0	698,4	983,5	1576,6	599,7
Neft sənayesinə	546,1	820,5	1693,0	2972,4	4088,1	3799,9	3422,3	4003,3	733,1
Neft borusu	-	-	-	58,6	21,6	1,0	17,0	68,2	116,4

Birgə müəssisələr və xarici firmalar	118	79,3	318,9	45,4	104,2	230,5	368,4	439,1	372,1
Ondan: Türkiyə	31,6	11,8	55,6	17,1	80,1	96,2	136,6	109,2	345,6
ABŞ	11,2	16,9	41,4	4,9	8,4	24,8	70,0	78,0	696,4
İran	2,9	-	2,7	-	-	1,2	17,5	4,6	158,6
Almaniya	1,7	1,2	1,7	-	2,1	21,5	17,4	22,6	1329,4
Rusiya	-	1,4	0,7	1,2	1,8	5,1	4,6	10,7	764,3
Böyük Britaniya	6,8	15,1	108,1	9,0	4,2	39,5	39,1	80,0	1176,5
BƏB	2,8	0,7	0,2	4,4	4,4	5,7	18,3	12,3	439,3
İsveçrə	-	8,3	-	-	-	-	-	3,5	-
İtaliya	-	-	-	-	-	4,6	2,8	14,0	-
Fransa	39,3	7,6	25,7	2,2	2,2	2,6	11,1	4,4	11,2
Norveç	-	-	31,6	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	16,4	4	23,7	-	-	-	-	-	-
Sair ölkələr	5,3	12,3	27,5	6,6	1,0	29,3	51,0	99,5	1877,4
Digər investisiyalar	-	-	-	56,3	68,6	163,4	261,6	587,1	1042,8

2000-2007-ci illərdə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyaların artması iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Cədvəl 3.6.

2000-2007-ci illərdə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar

İllər	Cəmi əsas kapitala investisiyalar, mln. manat	O cümlədən xarici investisiyalar	
		Mln. manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %-lə
2000	967,8	507,5	52,4
2001	1170,8	733,1	62,6
2002	2107,0	1560,9	74,1
2003	3786,4	2848,0	75,2
2004	4922,8	3598,8	73,1
2005	5769,9	3665,0	63,5
2006	6234,5	3333,1	53,5
2007	7471,2	2844,5	38,1

Cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, 2000-2007-ci illərdə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların həcmi 507,5 mln. manatdan 2844,5 mln. manatadək və ya 5,61 dəfə artmışdır. 2007-ci ildə xarici investisiyalar ümumi investisiyaların həcmində 38,1%

təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2002-2007-ci illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar artmışdır.

Cədvəl 3.7.

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar

	<i>2000-ci il</i>		<i>2007-ci il</i>	
	<i>Mln. manat</i>	<i>Xüsusi çəkisi, %</i>	<i>Mln. manat</i>	<i>Xüsusi çəkisi, %</i>
Əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar, cəmi	507,5	100,0	2844,5	100,0
1. Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	4,3	0,8	28,0	1,0
2. Sənaye	463,1	91,2	2675,9	94,1
O cümlədən: Mədənçıxarma sənayesi	335,7	66,1	2576,9	90,6
Emal sənayesi	40,5	8,0	2,1	0,1
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	86,8	17,1	97,0	3,4
3. Tikinti	2,2	0,4	2,2	0,1
4. Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət avadanlıqlarının və şəxsi əşyaların təmiri	0,6	0,1	0,3	0,0
5. Mehmanxana və restoranla xidmətlərin göstərilməsi	0,1	0,0	-	-
6. Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	10,9	2,2	125,1	4,4
7. Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmətlərin göstərilməsi	3,1	0,6	1,8	0,0
8. Təhsil	1,3	0,2	8,3	0,3
9. Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	15,9	3,1	2,0	0,1
10. Digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlər	6,0	1,2	0,9	0,0

Cədvəlin məlumatlarından aydın görünür ki, əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların 94,1%-i sənaye sahəsinə, o isə əsasən neft sənayesinə (90,6%) yönəldilmişdir. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilən xarici investisiyalar 2007-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 5,8 dəfə artmışdır. Ölkələr üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların 2005-2007-ci illərdə dəyişməsi 3.8 cədvəlində verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların dinamiki artması ilə bərabər Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə ikitərəfli əməkdaşlığı inkişaf edir. 30-dan çox ölkələrlə müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq haqqında 300-dən artıq müqavilələr bağlanmışdır.

2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasında 1163 xarici və müştərək müəssisələr qeydiyyatda alınmış, onların hamısı tamamilə xarici kapitalla işləyir. Ölkənin investisiya əməkdaşlığının genişlənməsi xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinin inkişafına pozitiv təsir

etmişdir. Azərbaycanca xarici investisiyaların ümumi məbləği aşağıdakı cədvəldə verilmiş (bax cədvəl 3.9) iqtisadi göstəricilərin təsiri nəticəsində dəyişilir.

Cədvəl 3.8.

Aparıcı xarici ölkələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar

Ölkələrin adları	2005		2006		2007	
	Mln. manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %	Mln. manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %	Mln. manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %
Cəmi	3665,0	100,0	3333,1	100,0	2844,5	100,0
O cümlədən:						
Böyük Britaniya	1884,7	51,4	1547,7	46,4	1222,6	43,0
ABŞ	651,3	17,8	574,6	17,2	649,6	22,8
Yaponiya	365,9	10,0	325,6	9,8	346,7	12,2
Norveç	256,8	7,0	225,3	6,8	213,1	7,5
Türkiyə	210,6	5,8	215,3	6,5	168,0	5,9
Almaniya	88,6	2,4	214,4	6,4	36,0	1,3
İran	12,2	0,3	16,5	0,5	49,8	1,6
Fransa	17,1	0,5	19,6	0,6	13,3	0,5
Çex Respublikası	-	-	17,8	0,5	22,2	0,8

Cədvəl 3.9.

Xarici investisiyaların ümumi məbləğinin xətti asılı olduğu iqtisadi göstəricilər

Göstəricilər	Ölçü vahidi	İllər		
		2005	2006	2007
Azərbaycanda xarici investisiyaların ümumi məbləği (Y)	Mln. \$	4893,2	5052,8	6674,4
O cümlədən:				
1. Maliyyə kreditləri (X ₁)	-/-	698,4	983,5	1576,6
2. Neft sənayesinə qoyulmuş investisiyalar (X ₂)	-/-	3799,9	3422,3	4003,3
3. Birgə müəssisələr və xarici firmalar (X ₃)	-/-	230,5	368,4	439,1

Təhlil materialları göstərir ki, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların ən çox hissəsi neft-qaz sənayesinə yönəldilmişdir. Dünyada mövcud olan təcrübə göstərir ki, ölkənin iqtisadiyyatının neft gəlirləri hesabına yaradılmış fondlar vasitəsilə aparılmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan dövlətinin düşünülmüş neft strategiyasının reallaşdırılması istiqamətində yaradılmış neft fondu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə Azərbaycan hökuməti investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Bunlar içərisində investisiya fəaliyyətinin hüquqi əsasları

yaradılmış, vergi, gömrük sistemi işlənilmiş, xarici investisiyaların cəlb edilməsinin təşkilatı mühiti təkmilləşdirilmişdir.

Ölkəmizdə xarici investisiyaların sahə quruluşu təkmilləşdirilməlidir. 2005-ci ildə investisiya fəaliyyəti haqqında qəbul edilmiş, qanun 1992 və 1992 qanunları və xarici investisiyaların mühafizəsi kimi köhnə qanunları dəyişdirəcəkdir. Qanunda investisiyaların regionlar və qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsini həvəsləndirən tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsinin maliyyə vasitələri praktiki olaraq yoxdur. əlbəttə, neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinin məhsulların bölüşdürülməsi müqaviləsi qeyri-neft sektoruna da aid edilə bilər. Hər bir fərdi halda belə kontraktlar vergi və ya digər güzəşt növlərini nəzərə ala bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatının istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi, mütərəqqi idarəetmə və informasiya texnologiyalarının tətbiqi üçün birbaşa kapital qoyuluşuna tələbatı çox yüksəkdir. Ona görə də, investisiya siyasətinin kompleksliliyinin artırılması ölkəmiz üçün birinci dərəcəli vəzifələrdən biridir. Bu məsələnin həllində ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesində iştirak edən dövlət strukturu mühüm rola malikdir. Həmin vəsaitlərin vasitəçisi və ya borc alan dövlət konkret layihələrin prioritetliyini düzgün təyin etməli, iqtisadiyyatın sahələri arasında alınmış investisiyaların bərabər bölüşdürülməsini təmin etməlidir.

Azərbaycan özünün təbii resursları və nisbətən yüksək iqtisadi potensialı ilə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli inkişafına əlverişli şəraitə malikdir. Ölkəyə xarici investisiyaların axınına təsir edən şərait bir sıra kompleks amillərdən asılıdır. Bu amillər investisiya şəraitini təşkil edirlər. Həmin şəraitə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti, sosial sabillik, mədəniyyət və digər amillər aid edilməlidir. Onlar xarici investorlar tərəfindən investisiya miqyası və istiqamətləri qəbul edildikdə nəzərə alınrlar. İnvestisiya mühitinə regionların obyektiv imkanları (investisiya potensialı) və investorun fəaliyyətinin şəraiti də (investisiya riski) daxildir. Regionların investisiya potensialına ərazinin kəmiyyət xarakteristikası, orada istehsal amillərinin (təbii resurslar, işçi qüvvəsi, əsas fondlar, infrastruktur və s.) mövcudluğu daxildir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ticarət və inkişaf konfransının hesabatına əsasən Azərbaycan dünyada dünyada investisiya cəlb ediciliyinə görə lider ölkələrdən biridir. Bu göstərici ÜDM-un həcmnin əhalinin sayına və birbaşa investisiyaların həcmnin adambaşına düşən göstəricisinə görə hesablanır və ölkənin xarici investisiyalara açıqlığını xarakterizə edir. İnvestisiya cəlb ediciliyi göstəricisinə görə Azərbaycan 2002-ci ildə 13, 2003-cü ildə üçüncü, 2006-cı ildə birinci yerdə olmuşdur.

İnvestorlar üçün mühüm amillərdən biri respublikanın nəqliyyat sistemini modernləşdirərək Avropa-Qafqaz-Asiya beynəlxalq nəqliyyat koridorunun geosiyasi, iqtisadi imkanlarından istifadəyə yönəldilməsidir. Maşınqayırma, kimya, neft-kimya, nəqliyyat, yüngül, yeyinti sahələrində istifadə olunmamış güclərin çoxluğu mövcud istehsalların modernləşdirilməsinə yönəldilən kapital qoyuluşuna investorlara geniş imkanlar yaradır. Azərbaycanın iri sənaye şəhərlərində (Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan) ixtisaslı kadrlar və işçi qüvvəsinin mövcudluğu investorlar üçün əlavə stimuldur. Faydalı qazıntıların əhəmiyyətli ehtiyatı, o cümlədən titan, kobalt, qızıl, gümüş, mis və sairənin ehtiyatlarının olması mədənçixarma sənayesinə perspektiv qoyuluşları labüd edir. Eləcə də, ölkənin kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfat məhsullarının emalı sənayesinə investisiyaların qoyuluşu perspektivli sahələrdəndir. Xüsusilə şərab istehsalı üzrə xarici partnyorlarla birgə əməkdaşlıq çox əlverişli sahədir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft bölmələrindən biri də əlverişli təbii şərait olan turizmin inkişafıdır. Qloballaşma şəraitində dünya təsərrüfatında dinamik sferalardan olan turizmin imkanları çox genişdir.

İnvestisiya əməkdaşlığının yaradılmasında “yeni investisiya formalarına” xüsusi fikir verilməlidir. Onlar praktiki olaraq texniki kömək şəklində və i. a. kapitalın ixracı formasının bir növüdür. Belə formalara qarışıq sahibkarlıq, hər cür mümkün ola bilən texniki köməyin növləri kimi “xidmətə” kontraktların bağlanması və i.a. Baxmayaraq ki, son nəticədə xarici kapital milli iqtisadiyyatın inkişafına, onun elmi-texniki səviyyəsinə təsir göstərir, “yeni investisiya formalarının” tətbiqinə qəbul edən ölkələr tərəfindən çox ehtiyatla yanaşılmalıdır, çünki o, gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

NƏTİCƏ

İqtisadiyyat bütövlükdə cəmiyyətin, ayrılıqda isə insanın normal həyat fəaliyyəti üçün lazım maddi nemətləri yaradan hələdici sahədir. Yəni insanların birgə və fərdi fəaliyyətinin elə sahəsidir ki, orada yaşayışın zəruri şərtləri yaradılır və istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyat beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılıqda olan,ayrı-ayrı ölkələrin inzibati sərhədləri üzrə, təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi və texniki-texnoloji fərqlərə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemidir. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı ümumdünya iqtisadiyyatının bir hissəsini təşkil edir.

Hər bir xalq içərisində yaşayıb işlədiyi milli iqtisadiyyatın məzmununu, mahiyyətini, xarakterik cəhətlərini, inkişaf qanunauyğunluqlarını dərindən bilməlidir ki, onun formalaşması prosesində fəal iştirak edə bilsin. Bunun üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyat haqqında aydın təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Milli iqtisadiyyat müəyyən xalqa, millətə məxsus olub onun mənafeələrini ifadə edən, hüdudları dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münabətlər sistemi, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial-iqtisadi orqanizmdir. Lakin o, öz mahiyyətinə görə sırf milli ola bilməz və başqa ölkələrdə artıq mövcud olan iqtisadi sistemlərdən birinin modelinə uyğun olmaqla yanaşı özünün spesifikliyi və milli dəyərləri ilə fərqlənir.

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatı hər şeydən əvvəl qarşısında duraniki başlıca problemi: əhalinin mallara və xidmətlərə tələbatı ilə həmin tələbatı ödəmək üçün istehsal resursları arasındakı uyğunsuzluğu həll etməlidir.

Ölkənin milli iqtisadiyyatı da əhalinin mallara və xidmətlərə tələbatı ilə həmçinin tələbatın ödənilməsində iştirak edən milli istehsal resurslarıarasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmalıdır. Milli istehsal resursları dedikdə isə ölkə daxilində və xaricində yalnız dövlətə, milli sahibkara məxsus istehsal amillərinin məcmusu başa düşülür. Milli istehsal resursları ilə ölkədə daxili milli məhsul yaradılır. Daxili milli məhsul milli iqtisadiyyatın ümumiləşdirilmiş ilkin makro iqtisadi göstəricisi hesab olunur.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında hər zaman sosialyönümlüyün gözlənilməsi ilə əlaqədar olaraq görülməli məqsədyönlü tədbirlər hesabına ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun sosial müdafiə modeli təşəkkül tapıb. Hər bir ölkənin yüksək

inkişafa nail olmasında və cəmiyyətin idarə olunmasında sosial ədalət və milli gəlirlərin ədalətli bölgüsü prinsipi mühüm yer tutur. Sosial ədalət, eyni zamanda, geniş sosial təminatlardır: işlə təmin olunma, təhsil, mədəniyyət, tibbi xidmət, mənzil əldə etmək, yaşlılara, qadınlara, uşaqlara qayğı, gender bərabərliyi deməkdir. çünki, sosial ədalət prinsipi insanların sosial rifah halının yaxşılaşdırılması deməkdir.

Azərbaycan hökumətinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri iqtisadiyyatın çoxvektorluluğu, maliyyə, valyuta və sosial sabitliyin gücləndirilməsi fonunda əhalinin pul gəlirlərinin artmasına, sosial yaşayış imkanlarının yaxşılaşmasına nail olmaqdan ibarətdir. Ölkədəki mövcud inflyasiya risklərinin qarşısını almaq və əhalinin real gəlirlərinə təsir imkanlarını minimuma endirmək bu siyasətin əsas bazislərindən biridir. İnsanların sosial yüksəlişinin təmin olunması, bütün vətəndaşların gələcək sosial həyatının gücləndirilməsi iqtisadi siyasətin əsas trendidir. Hökumət bütün vətəndaşların gələcək keyfiyyətli sosial yaşayışını təmin etmək üçün hazırda meydana çıxan bir sıra meyilləri tamamilə aradan qaldırmaq niyyətindədir. Bu məqsədlə son dövrlər sosial sektorda gücləndirilmiş tədbirlər, xüsusilə də, müəssisə və təşkilatlarda işləyənlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı təxirə salınmaz tədbirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Prezident İlham Əliyevin böyük uzaqgörənlik və qətiyyətlə həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin güclənməsi Azərbaycanda vətəndaşların yaşayış imkanlarının yaxşılaşmasına səbəb olmaqdadır. Son illərdə respublikamızda sürətlənən inkişaf dinamikası sosial sahədə özünü daha nəzərəcarpacaq şəkildə göstərir və ötən dövr ərzində iqtisadiyyatın bütün bölmələrində çalışan insanların gəlirlərində əhəmiyyətli artım baş verib. İqtisadi və sosial sahələrdə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqının artması sosial sahədə çalışanların vəziyyətinin daha da yaxşılaşmasına səbəb olub. Sosial islahatların miqyasının daha da genişlənməsi, ilk növbədə, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasında öz təsirli nəticələrini göstərməkdədir. Son illər sosial sahədə bütün seqmentlər üzrə sıçrayışların baş verməsi cəmiyyətin zənginliyinə aparan siyasi xəttin mükəmməlliyinin göstəricisidir. Sosial siyasətin başlıca məzmunu respublikamızın maliyyə imkanlarının yaxşılaşması müqabilində davamlı olaraq maaş və pensiyaların

artırılmasından ibarətdir. Bütçə artımları ilə bağlı həyata keçiriləcək sosial müdafiə tədbirləri nəticəsində, ilk növbədə, əhalinin əməkhaqları artırılır. Sosial rifah çoxkomponentli məzmun daşımaqla həm də formaca genişspektrlidir. Sosial yüksəlişin təkanverici faktoru kimi liberal islahatların məqsədyönlülüynü və azad rəqabət şəraitində ölkədəki yaşayış imkanlarını yaxşılaşdıran sosial qrupların gəlir əldə etmək münasibliyini də xüsusi olaraq nəzərə almaq gərəkdir. Bu isə nəticə etibarilə yaxşı yaşayışın simvollarından biri olan orta təbəqənin formalaşması ilə sıx bağlıdır.

Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşahəli inkişafının təmin etmək üçün böyük üstünlüklər verə bilər. Məhz buna görə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bir çox həyati əhəmiyyətə malik siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın yaxın və uzaq, böyük və kiçik dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatların diqqətini özünə cəlb edən bir qütbdür. Mühüm strateji əhəmiyyətli ərazidə yerləşən ölkəmizdə dünyanın nəhəng dövlətlərinin mənafeyi toqquşur, onlar arasında nüfuz dairəsi uğrunda dərin rəqabət mübarizəsi gedir. Azərbaycan Respublikası öz sosial-iqtisadi inkişafında xarici ölkələrlə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə can atır və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsindən irəli gələn üstünlüklərdən maksimum dəyərəlməyə çalışır. Siyasi istiqlalıyyət əldə edilməsi, inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı sistemə keçilməsi, uzun müddət mövcud olmuş köhnə xarici iqtisadi əlaqələr sisteminə yenidən baxılması və bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı münasibətlərin yaradılması üçün mühüm zəmin təşkil edir.

Bir sözlə Azərbaycanda iqtisadi inkişafıla bağlı islahatların doğru və yerli yerində aparılması, neft sektorunda doğru siyasət yeridilməsi və bu sahədən gələn gəlirlərlə qeyri neft sektoruna vəsait qoyuluşu, eləcə də, kənd təsərrüfatlarına, fermerlərə investisiya vqoyuluşu və müəyyən güzəştlərin edilməsi, bunun kumi digər işlərin də yerli yerində edilməsi inkişafın sözsüz yüksəlməsinə və yüksək səviyyəyə çatmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ə.Bayramov. Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı-1997.
2. H.N.Seyidoğlu. Uluslararası iqtisadi nəzəriyyə, təcrübə və uyğunlama. İstanbul-1998
3. B.Nuriyev. Bazar iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Bakı-1999.
4. A.Ş.Şəkəreliyev Dünya iqtisadiyyatı və BİM. Bakı-1999
5. Ü.Q.Əliyev. Bazar mexanizmi. Bakı-2000
6. Q.İmanov, Y.Həsənli. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı-2001
7. H.Ə.Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında. Bakı- 2001
8. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı-2001
9. C.Kərimov, G.Gənciyev Dünya iqtisadiyyatı. Bakı-2001
10. A.Ə.Əliyev Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı-2001
11. A.Ə.Əliyev. Xarici ticarət iqtisadi əlaqələrə gömrük nəzarəti. Azərbaycan iqtisadiyyatı: problemlər, perspektivlər. Bakı-2002
12. M.Əhmədov. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri. Bakı-2002
13. T.F.Mirkişili. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı-2004
14. Z.Məmmədov. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri. Bakı-2004
15. Ç.M.Abbasov. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının integrasiya yolları. Bakı-2005
16. Ə.Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik Bakı-2005
17. Q.Süleymanov Beynəlxalq əmək bazarının inkişaf problemləri. Bakı-2006
18. İ.A.Kərimli. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri. Bakı-2006
19. Ə.C.Muradov. Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət təşkilatı. Bakı-2006
20. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması. Rus dilindən tərcümə, Bakı-2008
21. P.X.Фолсов, М.У.Гордон . Международные сделки. М.-1996
22. Ш.Гаджиев. Азербайджан на пути к мировому соотчеству: стратегия внешнеэкономического развития. Киев-2000.
23. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран. Учебник. Под редакцией профессора В.П.Колесова и профессора Осьмовой. М., 2000.

- 24.Р.Павлическо. Регулирование прямых иностранных инвестиций: тенденции и проблемы. М., МЭ и МО, 2001.
- 25.М.Бобина. Стратегические альянсы в глобалбной эканомике. М., МЭ и МО, - 2001
- 26.Г.А.Федосеева Мировая экономика и международные экономические отношение. М.-2001
- 27.В.Оболенский. Глобализация мировая экономики России МЭ и МО.2001.№3
- 28.Е.Ф.Авдокушин Международные экономические отношения. М.: Юристь, 2001
- 29.Л.Ротлена Глобализация и протекционизм. МЭ и МО.2002.№4.
- 30.И.Майбуров. Глобализация сферы высшего образования МЭ и МО.2005.№3.

O cümlədən WEB saytları

- 31.İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin internet saytı - www.economy.gov.az
- 32.Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı - www.wto.az
- 33.www.un.org
- 34.www.undp.org
- 35.www.un-az.org
- 36.www.mfa.az
- 37.www.kitab.az
- 38.www.sahibkar.biz
- 39.www.e-qanun.az
- 40.www.wikipedya.org